

EGÉSZSÉG — BETEGSÉG

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A szegedi nép ősi, mágikus betegségszemlélete, és ehhez igazodó gyógyítógyakorlata napjainkban sem enyészett még el. Mielőtt azonban ennek vizsgálatához hozzáfognánk, tekintsük át a Város orvostörténetét, mindig különös tekintettel a néphagyományra.

Legrégibb forrásaink a XV. századba, *Kapisztrán János* († 1456) újlaki sírjához vezetnek bennünket, ahova segítséget, oltalmat keresve az a szegedi nép is elzarándokolt, amelynek körében a nagy franciskánus olyan szívesen időzött. A szenttéavatási pörhöz szükséges tanúvallomások számos szegedi zarándok gyógyulásáról számolnak be.¹

Így *Csellér Péter* megsántult felesége, *Erzsébet* mihamelyst fogadalmat tett a szent atya sírjához való útra, máris meggyógyult. *Olasz Bálint* vérfolyásban szenvedett. Ágyában már fordulni sem tudott, az Újlakra tett fogadalom azonban talpra állította. *Szűcs Imre* fiacskája, *Domonkos* kezére-lábára megbénult. A szomorú apa fogadalma után azonban teljesen rendbejött. Bár az apának sérve volt, mégis útra kelt. Újlakra érve azonban már ő is egészséges lett. *Molnár Péter* többbedmagával ment Újlakra, ahol elmondotta, hogy hétnapos kisfia keze-lába megbénult és hátragörbült. Húsa már rothadni kezdett, szopni sem szopott. Szülei könyörgésére mégis meggyógyult. *Bokor István* felesége, *Zsófia* fogadalmat tett, hogy öt éves nagybeteg fiacskájával Kapisztrán sírjához zarándokol. Erre a gyerek azonnal fölkel az ágyából. *Nemes János* fia, *Lőrinc* már haldoklott. Az anya keserves fájdalomában leborult a földre és úgy tett a szent barátnek fogadalmat. A gyermek azonnal fölépült, de a szülők a fogadalmat halogatták. Csak akkor teljesítették, amikor a fiúcska ismét megbetegedett. Hála azonban a szent könyörgésének, mégis életben maradt. *Bogár László* nyavalyatörésben szenvedett, amely napjában ötször is elővette. Egyszer az árokba zuhant, úgy mentették ki. Kapisztrán sírjánál ő is meggyógyult. Egy *Katalin* nevezetű özvegyasszony, aki a Szent Péter utcában — tehát Alsóvároson — lakott, vérfolyásból, *Ferenc deák* felesége, *Zsuzsanna* halálos betegségből, *Ilona* asszony és *Fáncsy Albert* benuulásból épült föl.

Kapisztrán *Fügedi László* szegedi várnagynak volt annak idején vendége. Onnan a várkapuból prédikált a szegedi népnek.

A várnagy tízéves fia, *Imre* betegségében megnémult, életéhez sem bíztak. Szülei fogadalmat tettek, mire a gyermek megszólalt, és kérdezte: mikor megyünk már Újlakra? *Osvald László* kisfia, *Beleck* is meggyógyult, hasonlóan *Szűcs Dénes* özvegyének, *Anasztáziának* fia is.

Klára özvegy 1461 karácsony napján különféle betegségek folytán esztét veszítette, megnémult, egyik oldala pedig megbénult. Jární, kezét emelni nem tudta. Így történt, hogy tűz mellé feküdt, ruhája pedig meggyulladt. Álmából rázta föl valaki. A szerencsétlen asszony most már kiáltozni kezdett: Szent Atya, Szent Anya segíts, elmegyek a síroshoz! Kocsin el is vitték Újlakra, ahol teljesen meggyógyult.

Vizenjáró Lőrinc özvegyének nyavalyatörős fia, a klerikus *Ambrus*, aki már nyelvét is összeviszszá harapta, szintén rendbejött, *Barnabás* mészáros haldoklásában tett fogadalmat újlaki zarándoklatra. Föl is épült.

¹ Teljes latin szövege: Szeged reneszánsz kori műveltsége 111—126. Vö. még *Fügedi E.*, Kapisztránói János csodái. A jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulságai. Századok 1977, 847—894.

A Kapisztrán sírjához való zarándoklatok nyilván egészen a hódoltságig ismétlődtek.

*

Hadnagy Bálint, a budaszentlőrinci pálos kolostor szerzetese megörökítette a *Remete Szent Pál* közbenjárásának tulajdonított váratlan gyógyulásokat.

Közöttük volt egy szegedi vargáé is. (1490), aki váratlanul megvakult. Bizakodva tett fogadalmat Istennek és Pál remetének a szentlőrinci zarándokútra. Rákövetkező éjszaka egy szép aggastyán jelent meg előtte, fölszólítván őt, hogy késedelem nélkül induljon. A vargának úgy tűnt, mintha valóban fölkelte volna és követte volna az alakot. Reggelre kelve csakugyan indulni akart, amikor látását máris visszanyerte. Hálából a zarándokútra tett fogadalmát be is váltotta.

Hadnagy igen röviden még egy démonoktól megszállott szegedi asszony szentlőrinci gyógyulását is följegyezte.²

*

A hatalmas középkori pestisjárványok Szegedet sem kerülték el.

Mátyás király egyik 1473. évi oklevelében olvassuk, hogy megengedte Both László és Domonkos kunkapitányoknak, akik egyébként testvérek voltak, a hadjáratok és pestis következtében elnéptelenedett Csólyos szállása, Fehértó, Majos szállása és Kömpöc szállása kunpuszták betelepítését. A járvány nyilván a Városban is dúlt.

Az 1510. évi járvány szegedi emléke három latin nyelvű pestis-űző imádság, amelyet a hazánkban időző János bajor cisztercita Szegeden járva örökített meg. Följegyezte egy pestis-oltalmazó, szoptató Máriát ábrázoló szegedi kegykép fölírását is:

*mamillis tuis applica
o virgo tuam prolem
mater tota deifica
jam coeli posse solem.*³

Heltai Gáspár krónikája elmondja, hogy *vala pedig akkoron nagy halál Magyarországon. Ez okáért László király kiméne az erdőbe és mind oda vadásza. Onnét méne Szegeddé, Szegedről Csanáddá.*⁴

*

Szeged XVI. század eleji egészségügyi ellátásáról vallanak az 1522. évi tizedjegyzékben előforduló *Orvos* (3), *Borbély* 'felcser, foghúzó' (6), *Bába* (2), *Kenő* (1), *Jókezü* 'csontrakó' (1) *Pöszércés* 'füvesember' (1) vezetéknevek.

Szegedi származású *Kőrös* (*Fraxinus*) *Gáspár*, a századnak egyik legjelesebb magyar orvosa, aki Padova és Perugia egyetemén tanult. Hazatérve 1553-ban Sárvárott Nádasdy Tamás nádor házi-orvosa lett. Itt füveskertet, patikát alapított: „a gyógynövényeket — írja⁵ méltatója, Bencze József — ő maga termesztette Sárvárott, ahol a vár közelében hatalmas gyógynövénykertet létesített, melyet Kerti István nevű kertész az ő irányításával gondozott. Csakhamar Bécsbe is eljutott a híre és szekérszám vitték-hordták a sárvári gyógynövényeket Bécsbe és Krakkóba. Gáspár doktor

² *Pásztor L.*, A magyarság vallásos élete a Jagelló-korban. Budapest 1940, 100, 104.

³ Szeged reneszánsz kori műveltsége 138.

⁴ A hódoltsági pestisjárványokról, amelyeket átvonuló török hadak hoztak be: *Reizner III*, 169.

⁵ Szeged reneszánsz kori műveltsége 75. *Bencze J.*, Emlékezés Szegedi Kőrös Gáspárra. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. 14. Budapest, 1959, 79; [Nevéhez vö. „... mindig *Caspár Fraxinus Zegedinus*-nak írja alá magát.” Édesöccsét *Kőrös Pál*-nak írja. A *Kőrös* szó latin fordítása: *Fraxinus*. — *Magyari-Kossa Gy.*, Magyar Orvosi emlékek I. 243.]

nemcsak kitűnő gyógynövényszakértő volt, hanem nagy hozzáértéssel le is festette ezeket.”

Gazdag latin és szegedi tájszólásban írt magyar levelezése az Országos Levéltárból még megjelenésre vár. Itt-ott receptek, orvosi tanácsok is olvashatók benne.

Az alsóvárosi kolostor orvosi tevékenysége

A hódoltság idején jelentős volt az alsóvárosi barátok orvosi tevékenysége is, Könyvtárunknak eredeti, XV. és XVI. századi rétege szinte kizárólag hittudományi, hitvédelmi jellegű, de már ezekben a kódexekben, könyvekben is akadnak igen korai kéziratos, egészségügyi bejegyzések magyar nyelven, nyilvánvalóan a rendtársak házi használatára.

Így a ferences *Bartholomaeus Angelicus* enciklopédikus munkája, a „De proprietibus rerum” (Nürnberg 1483) az ásványok, növények, állatok tapasztalati leírását és gyakorlati hasznát, alkalmazását adja. Orvosi hatásukat a lapszéli jegyzetben az ismeretlen rendtárs magyarul summázza. Mi mai írással közöljük: *de vitro*: hályogot töröl az szemben az üvegor. *De Cynamono*: fahéj fekélyösséget [többit a könyvkötő levágta]. *De cucumere*: ugorkalével, töklével megmorzsolván ebsebről jó. Tökmag májának, veséjének, hólyagjának megrekedése ellen. Földi tök bélnek, vesének hasznos. *De diptanno*: mérgös seb ellen a diptanus fű gyükre. *De edera*: borostyán hurutás ellen. *De elitropio*: katángkoró fű leve a szemölcsöt eltörli és mérög ellen is jó, ha megisszák és dühös ebmarás ellen is jó.⁶

Ősi elv: fűben fában hagyta Isten az orvosságot. Ezt tükrözi a „Commentarius de stirpium historia” (1542), *Fuchsius Leonardus* híres botanikusnak munkája, amely már a XVI. században a kolostor birtokában volt.⁷ A gyönyörű ábrákkal ellátott műben magyar nyelven jegyezte be a növények népi nevét és a velük kapcsolatos orvosi tapasztalatokat több kéz. Így: a *kakukkterjék* levélével hályogos szemet kell mosogatni. Az olajban főzött *kapor* daganatra jó. A *szentjánosfű* a vérzést állítja el. A *gyalogfenyő* magja borban főzve hurut, továbbá szemkönnyezés ellen foganatos. A *farkasalma* gennyes sebet, golyó-okoza sérülést gyógyít. A *bársonyvirág* levében mosott fejsebből kipisztulnak a tetvek. A *vadmák* leve altatószer. Az olajban főzött *ruta* harmadnapos hideglelésről használ. — *Fuchsius* műve itt valósággal kolostori receptkönyvvé vált.

A könyvtár jellege a XVI. század második felétől megváltozik, és mindinkább alkalmazkodik a gyakorlati élethez. E változás oka egyszerű, egyúttal szükségszerű is. A hódoltság elején a művelt patrícius réteg, így az orvosok, továbbá a világi papok, más szerzetesek elhagyják Szeged városát, a kórházak, isptályok legfőljebb ha tengődnek tovább. Alapítványaik megszűnnek.

Az alsóvárosi barátok tartanak ki a szülővárosukhoz ragaszkodó egyszerű hívek között. Most már nemcsak pásztorai, hanem világi tanácsadói, sőt orvosai is egyúttal a szegedi népnek. Egyes rendtársak a beszerzett orvosi szakkönyvek alapján, meg a hosszú gyakorlat során tisztességre tehetek szert. Nemcsak hívek között, hanem messze vidéken is híressé váltak. Orvosló tudományukkal a török is élt. Ennek épületes bizonyossága az egri basának a szegedi bírákhoz és polgárokhoz írt parancsa:

⁶ *Bálint S.*, Alsóvárosi Glosszák. Egy szegedi nyelvemlék. MNy. 1961.

⁷ *Iványi B.*, Régi magyar növénynevek. NNy. 1933.

*Mi Mehemet passa Eger várának Helytartója.
Szegedi bírák és polgárok!*

Hadjuk és parancsoljuk. Fejetekeket szeretitek. Ez levelünk láttára, a Barátot mingyárst fölküldjétek, ki itt volt. Ha ott nincs, fölkeressétek, valahol leszen. Alája kocsit adjatok. Egy Inasnak nagyon jó nialvája van, azt gyógyítani.

Urat, papot ne késleltessetek, mert kárát valiótok.

Irtuk Egren, die 24. Aug. 1643.⁸

Fridrich Urbán, a rend XVIII. századi történetírója följegyzi, hogy a szegedi kolostornak a hódoltság idején hatalmas, 6 holdnyi kertje volt, tele gyümölcsfákkal és nyilvánvalóan orvosi füvekkel is. A *Csőpörke* mellett, a Barát, Délbáb [ez ma: Tisza Lajos], Szent Antal és Alföldi utca találkozása táján terült el. A kertet 1739-ben már földár tette tönkre.

Pestis, kolera

A XVIII. században lassan, nehézkesen kezd az orvosi és patikai gondozás is terjedni. Hatalmas feladat a sűrűn ismétlődő pestisjárványok (1708, 1715, 1738) elleni küzdelem. Egyfelől az orvostudomány fölkeszültségével és hatósági vesztegzárakkal, másfelől pedig a vallásos hit erejével, főleg fogadalmakkal iparkodnak távoltartani, korlátozni.

Nem orvostörténetet írunk, ezt *Csajkás Bódog* jeles könyvében⁹ már elvégezte. A népeleti, társadalomtörténeti, néplélektani mozzanatokat azonban — mint a legtöbb orvostörténeti szakíró — ő sem méltatta kellő figyelemre.

A szegediek ajkán leginkább *gugahalál, döghalál, mörigyhalál, mörigy* néven emlegetett pestis 1704-ben bukkan föl. A járványt a szerb határőrség, milícia hurcolta be Szegedre. Szerencsére nem volt nagyobb méretű, kevés áldozatát inkább a katonaság köréből szedte.

Az 1708-ban kezdődő nagy járványt Rákóczi Ferenc is megörökítette. Följegyezte azt az egykorú néphiedelmet, hogy megyénkbe egy csomó kenderrel egy leány hurcolta volna be. A szegedi vár parancsnoka az udvari tanácsshoz intézett levelében azt írta, hogy 1709. június 10-én délelőtt sötét föllegeket kergető erős szelet figyelt meg. Az ég elsötétedett, a levegőben rettenetes bűz terjengett. A szokatlan természeti jelenség utáni napokban néhány szerb lakos betegségről panaszkodott. Kiderült, hogy egy pék, akinek műhelye nyilván tűzbiztonsági okokból a Város kapuján kívül volt, éjszakának évadján loppal egy fertőzött faluban vásárolt lisztet. Egész családja megbetegedett, a szomszédjuk is. Harmadnapra a feleség kivételével a pestis valamennyiüket elvitte.

A várparancsnok azonnal szigorú vesztegzárat rendelt el. Segítségére volt a kiváló készültségű, lelkiismeretes új katonaorvos, Ausfeld Kristóf is. A Tiszának a mai gyermekklinika táján fekvő kisebb szigetén nyomban járványkórházat (lazarethum) építettek. Később itt emelte a Város népe a pestisbetegek egyik védőszentjének tiszteletére a Rozália-kápolnát.¹⁰

⁸ *Szederkényi N.*, Heves vármegye története. III. Eger, 1891, 263.

⁹ *Csajkás B.*, Szeged egészségügyének története a XVIII. században. Szeged, 1944.

¹⁰ *Reizner III.*, 174.

¹¹ *Reizner III.*, 171; *Bálint S.*, Egy ismeretlen régi szegedi városkép. MFMÉ 1958/59, 191. Németül: *Ein unbekanntes altes Stadtbild von Szeged.* Zu einem Mariazeller Motivbild. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 1965, 45.

A Város, illetőleg a szegedi vár népének háláját fejezi ki egy Máriacellben máig őrzött művészi fogadalmi kép.¹¹ Földrása:

MARIAE SZEGEDIANA CIVITAS SACRAT

Magyarul: „Máriának ajánlja Szeged városa”. A fölirat egyúttal kronosztikon is, vagyis a megfelelő betűk számértéke a felajánlás időpontját, az 1709. évet jelöli meg.

A Mária-alakot azok a szentek veszik körül, akiknek közbenjárását fertőző járvány idején különösen foganasnak tartották: Sebestyén, Rozália, Antal, Rókus, Fábián. A képet magyarázó német szöveg fordítása: „A szegedi magyar vár eljegyzi magát ezzel a képpel és ama kérelemmel ajánlja föl a legszentebb Szűzanyának, a Celli Máriának és az odafestett szenteknek, névszerint Fábiánnak és Sebestyénnek, Rókusnak, Rozáliának, Antalnak, hogy a körülötte még pusztító járványtól a jövőben védve legyen.” A festményen a vár és városkép is látható.

Ezekben az időkben veszi kezdetét a *radnai búcsújárás* is, amelyet szintén az 1709. évi járvány tett híressé. Ennek szegedi vonatkozásairól máshol szólunk.

Az 1738-ban ismétlődő, tartós vést a Balkánról, a török háború során hurcolták



Szeged városának máriacelli fogadalmi képe (1709; a grazi Néprajzi Múzeum szíveségéből)

hazánkba. A tanács és várparancsnokság a járvány elszigetelésére, a fertőzés korlátozására mindent elkövetett. A templomokat, iskolákat, kocsmákat bezárták, a vásárokat és búcsúkat eltiltották. Misét kint a szabadban mutattak be. A járványt sokan égi harag jelének érezték, ezért mintegy engesztelésül különösen a káromkodókat, de egyéb vétkeket is a szokottnál szigorúbban fenyítették. A vallásos szorongás olykor helytelen túlzásokig ment. Így a tanács Harmos Anna „Calvin tévedéseit követő” asszonyt, Imre István feleségét fölszólította,¹² hogy vagy távozzék a városból, vagy „catholizáljon”.

A házak átvizsgálását több *visitor*, a betegek elkülönítőbe szállítását számos *trager*, *vespillo* végezte. Az orvosok és felcserék lóháton közlekedtek és onnan rendelkeztek. A vesztégárnál nemcsak a személyeket, hanem mindent, így a hatóságokhoz érkezett leveleket is parázsra vetett fenyőmaggal megfüstölték. Ezért később *füstölőpénz* járt azoknak, akik erre életük kockáztatásával vállalkoztak. Ennek nyelvezeténél fogva is igen tanulságos emléke¹³ a *tápaiak* egyik átszűrőált, csaknem a pörkölődésig füstös levele:

Dicsértessék a Jézus Krisztus! Hogy a felséges, mindenható Úristen szerelmes szent Fiának drága szent vére hullása érdemeért, ezen csudálatos és mélységes ítélése között, őrizze és oltalmazza a tekintetes magistratust, szívünkben kívánjuk.

Vévén nagy böcsülettel az tekintetes, nemes magistratusnak hozzánk küldött böcsületes levelét, hogy minémű legjobb móddal az levelek az nemes városra tölünk és az nemes városról hozzánk transportáltassanak, melyre mi csekély elménktől más választot nem adhatunk, hanem az mint eddig volt, scilicet [ti] a nemes városi emberséges emberek minden napra szoktanak kijárni az lineáig, ahol az istrázsánk távulról letévén és ezután a nemes városi ember, az ki olyankor talál jönni, olyankor fölveszi és beviszi a nemes városra. Nemkülönb az hozzánk kiküldendő levelek is az tekintetes nemes magistratus jó rendeléséből és gratiájából az lineánkig hozassanak és ottan nádszába tévén és az strázsánk azután megfüstölvén, béhozza hozzánk.

Az fölső városon levelek letételére való házrul mi semmi dispositiót nem tehetünk, hanem az tekintetes nemes magistratus méltóztassék levele által megírni, hogy az fölső városon ki házához parancsoljuk, hogy az olyas leveleket vigyék, mivel az tekintetes nemes magistratus jobban disponálhat. És így, amidőn nemes városi ember kijönne lineánkig és a levelet kezébe távulról letévén, adnánk, azt is megparancsolnánk az tekintetes és nemes magistratus parancsolatából ennek az embernek, N.N. házánál tegye le azon leveleket, és a nemes városi kisbírák minden nap azon háznál, amikor lesznek oly levelek, elvihetik. Ezek után maradunk alázatos szolgálói és jobbágyi

Tekintetes nemes Magistratusnak

*Tápai bírák és esküdtek
ibidem, die 6-ta Augusti 1739.*

A bécsi marhakereskedők, mészárosok és embereik a vész alatt nem jöhettek vásárlás végett a szegedi földre, de a Dunáig eljuthattak. Amikor visszatértek Bécsbe, hatósági bizonyítvánnyal kellett igazolniuk, hogy helyi megbízottjaik által Szegeden és környékén felvásárolt jószágok a hajcsárok visszahagyásával úsztak át a Dunán.

Akadozott a szegedi nép ellátása is. A dorozsmaiak megtagadták a gabonaszállítást, a pékek nem tudtak kenyeret sütni. Felsőbb intézkedésekre a kiskun kapitány utasította a dorozsmaiakat, hogy meghatározott napokon juttassák kenyérgabonához a szegedi pékeket. Ez úgy történt, hogy a dorozsmaiak valamely tiszta helyen, esetleg magtárban, a búzát kiürítették zsákjaikból, azután eltávoztak. A mieink az árát ecettel telt edénybe rakták bele.¹⁴

A vesztégár megszűntével a gyanúsak ruháit elégették, de a tanács felöltöztette őket, kárukat a büntetéspénzekből térítette meg.

¹² Reizner III, 177.

¹³ Reizner III, 175.

¹⁴ Csajkás 211.

A járvány végtére mégis megszűnt: 1741. március 13-án öt katona dobszóval hirdette ki a Város „felszabadulását”. Szolgálatukért jutalmul egy-egy máriást kaptak. A Gyümölcsoltó Boldogasszony napján tartott Te Deum alatt a Dömötör-templom előtt 30 ágyút sütöttek el.¹⁵

E járvány maradandó emléke a fogadalomból épült *Rókus-kápolna*, majd a köréje települt, máig *Rókus* néven emlegetett új városrész, továbbá *Vasas Szent Péter* napja (augusztus 1), az egész Város régebbi fogadalmi ünnepe. Erről máshol, a jeles napokról szólva, bővebben megemlékezünk, hasonlóképpen a Sárlos Boldogasszony-napi hajdani fodormentaszentelésről a Rozália-kápolnában.

*

A járványok összefüggő bemutatása érdekében, időben kissé előrehaladva, folytatólagosan emlékezünk meg a múlt század *kolerajárványainak* néprajzi vonatkozásairól is.

Az első nagy hazai járvány (1831) Szegeden is fölbukkant. Akkori népi vélekedés szerint beregi tutajosok hurcolták a Városba. A gondos hatósági és egészségügyi intézkedések ellenére aránylag sok áldozata volt. A nép rettegésére való tekintettel a tanács betiltotta a halottakért való harangozást, közte a *lélőkvaltság* húzását. A céheknek is tilos volt a végtisztesség adásának az a módja, hogy elhunyt mestertársaikat a vállukra vett Szent Mihály lován vigyék ki a temetőbe.

Kovács János szerint¹⁶ kolera és más járványok ellen karácsonyi fokhagymát, diógereszt és és szentelt tömjént egybekötve hordtak az emberek a nyakukon. „Egy régi mondás — írja¹⁷ Tömörkény — azt tartja: sok disznó, sok lúd, semmi kolera, vagyis ahol a disznóhizlalás uralkodik, ott nincs ragadós betegség, mert ezt a helyet (búze miatt) elkerüli”. Ezzel szemben Reizner megállapítja, hogy a kolera a legtöbb emberáldozatot a disznóhizláló aklok közelsége révén, éppen Rókusról követezte.

Pusztítóbb volt az 1866. évi járvány. „Az országos tavaszi fagykárók — írja¹⁸ Reizner — úgy a porosz-olasz háború az esztendő már ügyis emlékezetessé tévék. Ehhez járult harmadik sorscsapásul a cholera, mely a háború színhelyéről terjedt el hazánkban.”

Először a Kálvária-kápolnát jelölték ki kórházzul, 50 beteg számára, ez azonban kevésnek bizonyult. A nép egy része bizalmatlan volt a hatósági intézkedésekkel, patikai orvosságokkal szemben és szívének egyszerűségében inkább a hit erejében bízott. Egy hazánkban járó angol utazó, Patterson, éppen a járvány kellős közepén érkezvén Szegedre, ezeket írja: „Szegednek van egy katolikus kegyhelye, a Szent Rozália kápolna. Minthogy aratás ideje volt, a parasztság nem ért rá arra, hogy a vallási szertartásokon a munkaidő alatt vegyen részt. Ezért éjféle körmenetekben indultak a kápolnához, hogy a szent közbenjárását kérjék. E körmeneteken óriási sokaság vett részt, kimerülten ugyan a napégette mezőkön végzett fásasztó munka után, de mély vallásos érzületől ihletve.”¹⁹

¹⁵ Reizner III, 177.

¹⁶ Kovács 377.

¹⁷ A kraszniki csata 19.

¹⁸ Reizner III, 183; Érdemesnek tartjuk itt a „szögedi kufáról”, Móricz Zsigmond kedves asszonyáról, Balogh Ágnesről készült riportból idézni: „Jól emlékszők a kolérajárványra, amikor a halottakat csomóba hordták a Kálváriára. Ott feküdtek a kápolnába és mi gyerekek — lehettem vagy 6-7 esztendő — kőrösztülugráltuk, mög kitakargattuk őket. Mőgnéztük az arcukat, mög a szőmüket. Vót olyan, amőlyik ügön-ügön rosszalólag nézött ránk. De egyikünk sē kapta el a kolérát.” *Csányi Piroska: Ágnis ányó mesél. Délm. 1943. nov. 6.*

¹⁹ Patterson, J. A., *The Magyars. Their country and institutions*, I, London 1869, 130. kk.

Clinische Anekdoten
über die
Sanitäts-Beschaffenheit
der
Königlichen Freystadt Segedin.

herausgegeben
von
Martin Joseph Knie
der
Arzney Doktor.

J. Hopius Daniel
M 151

P e s t ,
gedruckt bey J. Michael Landerer , 1798.

Knie György könyvének címlapja (Prof. Imre József felvétele)

Szeged első közegészségi állapotrajzát *Knie György* városi főorvos készítette (1788).²⁰

Szerinte a Város hosszanti települését az is magyarázza, hogy a lakosság Tiszavizet kénytelen inni. A kútvíz élvezhetetlen, csak 1787 óta van három kút, amelynek vize iható.

A lázas betegségeket, hideglelést röviden jellemzi. A *tsömör* említésénél elismeréssel szól a javasasszonyok (Hexe) kenő és gázoló művészetéről. Magyarul említi a *pokolvart* (furunculus) is.

Kis műve végén leír egy különös esetet. 1787 júliusában egy fiatal, 25 év körüli kanász egy reggel a falkájánál megmerevedett: szájában a pipával, botjára támaszkodva, mozdulatlanul, de nyitott szemmel, lélegzetvétel nélkül. Pásztortársa csodálkozva figyelte, majd a járókelők segítségével földre fektette. Semmi életjelt nem adott magáról. Nem tudván vele mit kezdeni, hatósági parancsra kocsin orvoshoz szállították. Jó két óra múlva a merevség megszűnt, a legény nagyon elbágyadva tért magához, de csak dadogni tudott. Másnap a kanász *Knie* doktor kérdésére elmondotta, hogy életében most vette elő először a merevség (catalepsis, Staarsucht). Előtte valami vörösséget látott és saját kifejezése szerint *Mátyás király* tűnt föl benne. A legény összeszedvén magát, harmadnap visszatért a munkájához. Az orvos azóta nem hallott róla.

²⁰ „Clinische Anekdoten über die Sanitäts-Beschaffenheit der königlichen Freystadt Segedin.” Herausgegeben von *Martin Joseph Knie* der Arzney Doktor. Pest, gedruckt bey I. Michael Landerer 1788. Vö. *Reizner* III, 203.

A NÉPI ORVOSLÁS SAJÁTOSSÁGAI

A népi orvoslás szegedi világából első részletes adataink a boszorkánypörök irataiban maradtak fenn. E hagyományok és hiedelmek jórésze a szegedi népi orvosló eljárásokban szinte napjainkig megtalálható, amint erről főleg Kálmány és Kovács János adatközlései és a magunk vizsgálatai tanúskodnak. Ezekhez járul még Tömörkény értékes dolgozata a tanyai orvosságokról.

Az orvosi hangsúllyal történő kutatás — valószínűleg a gyakorló orvosok nagy elfoglaltsága és az anyag éppen általuk nehezen megközelíthető volta miatt — érdemleges eredményeket itt Szegeden sokáig nem tudott felmutatni. Most nem a szociológiai jellegű állapotrajzokra gondolunk, hanem arra a különleges tennivalóra, hogy a népi orvoslás jelenségeit orvosok örökítsék meg tudományos céllal és hozzáértéssel. Ezen a téren sokáig jóformán csak Bedő Imre novellisztikus ízü füzetére²¹ és Berde Károly nagy munkájának²² szegedi adataira voltunk utalva. Megváltozott a helyzet Grynaeus Tamás kutatásaival²³, akitől eddigi szép publikációi nyomán a szegedi nagytáj orvosnéprajzi monográfiáját várjuk.²⁴

*

A népi orvoslás fogalma meglehetősen szövevényes, gyakorlata több forrásból táplálkozik. Leglényegesebb meghatározó vonása, hogy a modern orvostudomány módszeres gyakorlatával szemben hagyományokból merít. E hagyományok az embernek az életről, egészségről vallott régebbi, legtöbbször meghaladott szemléletét, felfogását tükrözik, azonban sokat megőriztek a népi tudás kiérlelt tapasztalataiból is, amelyeknek olykor ma is van némi értékük. A hagyományos népi felfogás szerint az ember pszichofizikai egység, a lélek és test kölcsönös hatásban áll egymással. Ezzel a felfogással magyarázható a népi orvoslás kétféle módjának kialakulása: egyik a pszichikai ráhatás, másik pedig az ilyen-olyan orvossággal való gyógyítás. A kettő sokszor keveredik is egymással.

Mondanunk sem kell, hogy amíg az orvossággal való gyógyításnak néha van reális, tárgyi alapja, addig a pszichikai ráhatások legnagyobb része ősi irracionális hie-

²¹ *Bedő I.*, A nép, a doktor, meg a patika. Szeged, 1936.

²² *Berde K.*, A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban. Budapest, 1940.

²³ *Grynaeus T.*, Nadály és nadályosok. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. 26. Budapest 1962; A fehértői gyógyító ember tudománya. Dóczy István gyógyító tevékenysége. 1956. EA. P. 9/1956; Népi orvoslás. In: Tápé története és néprajza 759.

²⁴ Megfordult még kezünkben Agócsi Jánosnak Szeged népi orvosló hagyományairól írt orvoskari pályadolgozata, amely részben a mi biztatásunkra és részben a mi adatszolgáltatásunkkal készült.

delmekből, tudatalatti ösztönzésekből és asszociációkból, folklorizálódott vallásos képzetekből ered, amelyeket a népi orvoslók szuggesztív egyéniségükkel kamatoztatni is tudnak. Eljárásaiknak különösen azon a szellemi fokon lehetett nagy hatása, amikor a betegségek okozóit még gonosz szellemekben, rontóerejű boszorkányokban keresték, akik fölött — mint hitték — a rendszerint mélyen vallásos, jámbor hírben álló javasnak „Istentől kapott” hatalma van. Ezeknek a javasoknak, akik leginkább imádsággal gyógyítottak, ráimádkozó, ráolvasó szövegeiben megtaláljuk az ősi magyar sámán elemeket, keveredve a középkori egyházi liturgia ma már csak töredékeiben felismerhető, elnépiesedett betegségtűző szövegmaradványaival.

*

Igen röviden szólanunk kell a szegedi boszorkánypörökben olvasható *téteményekről*, amelyeknek szívós fennmaradását főleg Kálmány közlései, de a magunk gyermekkori élményei és későbbi gyűjtőtapasztalatai is igazolják. E dokumentumokban a betegségnek már emlegetett archaikus felfogása villan meg. A baj eszerint a bibliai ősellenségnek, a Sátánnak, illetőleg az ördögre fölesküdünt boszorkánynak a műve.

A gonoszlélek legtöbbször kívülről kísérti meg az embert, hogy hatalmába kerítse, pusztulásra vigye. Ezért kell már a hajlékot is éjszakára megoltalmazni. Ennek módjairól, foganatosnak vélt eszközeiről az otthont jellemezve már bővebben is megemlékeztünk.

Szóba került a *szólatlan víz*, *szótalan hált víz*, azaz kintről még napvilágnál éjszakára szobába hozott víz is, amelyhez így éjszaka a gonosz, illetőleg-bübájos nem tudott hozzáférni, megrontani, sőt föl lehetett a praktikái ellen használni.

A szólatlan víz bajának lemosása, eltávolítása végett került a beteg fürdőjébe. 1731. *Parancsolta Szarvas Ferencnének, tudniillik: három pusztá szérűről füvet, három Miatyánkkal, három Üdvözléket, három Hiszek egy Istent hozni és szólatlan vizet hozni. Abban mosófát és patikabéli szerszámmal megcsinálván, abban fürösztötte... Volt benne Szent Ilona Asszony pénze. Az kis fazekacskában pedig Szent Tamás hája volt. Szentölt tömjén, istenfája, szentölt víz is volt benne, de igen kikenődött belőle, azzal kente volt meg...*²⁵

Veszedelmes akár fáradságtól, akár unalomból ásítani, azaz a tágra nyitott szájjal utat tárni a gonosznak. Ezért vetettek ilyenkor Kovács János szerint szájukra keresztet a régi szegedi öregek.

Nagyon kellett vigyáznia az embernek, hogy *rontásba* ne lépjen, hágjon.

A rontásnak, vagyis bajszerzésnek, betegség másra ragasztásának régi, névmágiás elnevezéseit is olvassuk. 1728. *Boszorkányok tálába hágott és azt a tálát meg köpdöste és kifakadozott és úgy rontotta meg.* 1744. *Az szép asszonyok tálába hágtál. Kérdezte az fatens, micsoda szép asszonyok tálába? Arra azt felelte: mi úgy szoktuk — úgymond — azt mondani, nem merjük mondani, hogy rontás.*²⁶

A *Szépasszony tála*, *Szépasszony tányérja*, *Szépasszony vize*, *Szépasszony mosdóvize*, *Rosszak tála* képzeteivel Kálmány temesközi gyűjtésében²⁷ még sűrűn találkozunk. Így este nem jó napáldozat után mosogató-levet, vagy gyerek vizét kiönteni, mert a Szépasszony odatartja a tálát, meg a kötőjét. Aki bele talál lépni, az a Szépasszony táljába hág, vagy a Szépasszony kötényébe esik és megbetegszik.

Más népi értelmezés szerint a бүбájosok vize a Szépasszony vize. Éjfélkor szóltanul szokta az asszony meríteni a kútból, de nem viszi be, hanem élőfa alá teszi. Otthagyja hajnalig. Ebből nézi meg azután a бүбájos a bajt, rontást, mert a vízben benne van, akit megrontott.

A betegséget, főleg bőrbántalmat, testi sérülést régebben pénzdarabbal kerekítették meg, majd eldobták, *éragsztották*. Az ilyen pénzen rontás volt. A baj arra ragadt rá, aki fölvette.

²⁵ Reizner IV, 491.

²⁶ Reizner IV, 532.

²⁷ Összefoglalva SzegSz. II, 374, 494—496.

1978 tavaszán a bánáti *Pusztakeresztúrra* érkezve, rövid időre megállottunk a faluban. Autónkhoz odajött egy izgatott asszony, közölvén hogy apró gyermeke nagyon beteg. Már telefonáltak ugyan a mentőkért Nagyszentmiklósról, mégis kért bennünket, hogy vigyük be mi, annyira rosszul van. Elmondta, hogy a gyerek ruhácskáját tegnap keresztül dobták a házon, de ott nem ásták el, mert hát „ne babonáskodjunk”. Ezért ismét ráadták a gyerekre. Az anya szerint betegsége csak még válságosabbá vált. Közben a mentők is megérkeztek, segítségünkre nem volt szükség.

A bűbájolással megrontott emberre, főleg gyerekekre azt is mondogatták, hogy *tétemény, cseleködet* van rajta.

Sajátos régi praktika volt a *küfőzés*: lecsapott mennykőnek, ennek hiányában kaszakőnek orvosló céllal való főzése. Erről a kozmogóniával foglalkozó fejezetben bővebben szólunk.

*

A népi orvoslás valóságosabb módja gyógyító füvek, kenőcsök, főzetek és fürdők használata volt. Egy részük még a középkori kolostori kertek gyakorlatából jutott a nép körébe, bár ennek ellenkezője is valószínű: ide meg részben valamikor parasztkertekből került. A kolostori patikák a klasszikus ókor orvostudományának számos receptjét őrizték.

Orvosi füvek, szentelmények

A szegedi nagytáj szegényparaszti munkamegosztásában az orvosi füvek gyűjtésére és árusítására szinte napjainkig leginkább dorozsmai egyszerű asszonyok vállalkoztak. Portékájukat legtöbbször talicskán tolták be hetipiacos napokon a Városba. Került bele konyhai edénysúrolásra alkalmas *széksó* is.



Orvosi füvet áruló asszonyok a hetipiacon. (MFM)

Már a XVIII. századtól kezdve mindig voltak, akik szűkösen ebből éltek. Sztriha Kálmán írja, hogy kocsin, gyalog elvitték más vidékekre is. Természetes, hogy alig volt dorozsmai ház, ahol garmadával ne lettek volna orvosságnak való füvek. Ezeket János és Pál vértanúk ünnepén (jún. 26.) a templomban is megszenteltették.²⁸

Legtöbb füvet, virágot a Maty és Tisza, továbbá az *Öregtisz*a szentmihályteleki partjain, széksós tavak mentén, zsombékokban találtak.

A szegedi piac dorozsmai füvesasszonyaival, készletükkel gondos tanulmányban Grynaeus Tamás foglalkozott.²⁹ Leírja küzdelmes életüket, orvosi és botanikai szempontból ismerteti füveiket. Megállapítja, hogy legnagyobb részük a legkiválóbb régi magyar orvosi könyvek javaslatai között is előfordul. Grynaeus eredményeire most következő felsorolásunk jegyzetanyagában folyton utalunk.

Népünknek a boszorkánypöröktől századunkig felbukkanó orvosi füvei, virágai, levelei, magjai, illetőleg ezeknek főzetei, kenőcsei:

anyafű (Herba Melissae officinalis): gyomorbántalmak ellen főzik;
anyalevél (Sennae Indicae): patikaszer hashajtónak;
anyaméhfű (Herba matricaria): patikaszer gyomorbántalmakról;
árvacsalán (Lamium orvala): főzete orrvérzésről, sülyről hasznos;
atracél (Anchusa officinalis): levele vágási sebre hasznos,³⁰ már Fuchsiusnál is, régi neve *ebnyelvű fű*;

beléndekmag, népiesen *bilindökmag*, *böléndökmag*: fogfájásról;

betonikafű (Stachys porticinalis). Tömörkény emlegeti.³¹

bírsalmamag: emlőbántalmakról;

bodza: sokfélere hasznos. A szárított bodzavirág főzete a *bodzatëa*: köhögésről isszák. A Szent Antal tüzet olyan bodzabéllel borogatták, amelyre kámforgolyót kapartak. A bodzafa összetemetélt és vajban pirított hancsával gyerek ótvarát kengették. Gallyainak héjával daganatot borogattak. A házak kerítésére pünkösdkor tűzött virágzó ágát eltették és ha valakit *szél* (hűdés) ért, megfüstölték vele.³²

cickefark (Achillea millefolia): főzete tüdőbetegeknek, vesefájásoknak;³³

citromfű: főzetéről a boszorkánypörökben olvasunk;³⁴

comborka (Mentha pulegium): régebben Nagyboldogasszony napján (aug. 15.) a templomban szenteltették. Főleg hideglelésről javasolták;

dictametfű (ezerjófű?): a boszorkánypörökben bukkan föl;³⁵

diófalevél: főzete köhögésről használ;

dohánylevél: karácsonyi mézzel megkent dohánylevéllel nyillalást borogattak;³⁶

édősfa (Glycyrrhiza echinata); köhögésről;³⁷

ezörjófű (Erythraea purchella). Már Fuchsius emlegeti; Teája sok bajban hasznos: hideglelésről, köhögésről, mellbetegségről;³⁸

²⁸ Sztriha Kálmán 319. Eredetileg nyilván Szent Ivánnak, a templom védőszentjének ünnepén (jún. 24.).

²⁹ Gyógynövényárusok Szeged piacain. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. 30. Budapest, 1964. Vö. még Timár L., Vadvirágok Szeged piacain. Az Agrártudományi Egyetem Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Karának Évkönyve. II. 1951, 109. Virágnevei népnyelvi forrásként alig használhatók.

³⁰ Kovács 391.

³¹ Tömörkény I., Tanyai orvosságok. Ért. 1907, 244.

³² Ért. 1907, 244., Kovács 301.

³³ Grynaeus 100.

³⁴ Reizner IV, 400.

³⁵ Reizner IV, 390.

³⁶ Kovács 389.

³⁷ Grynaeus 101. A botanikus Győrffy István *ördögódal* nevét is hallotta.

³⁸ Kovács 389, 392.

farkasalma (*Aristolochia clematitis*) Fuchsiusnál is. A tápaiak büdös levelét bolhák ellen ágyba rakták;

fehérüröm (*Artemisia absinthinum*): gyomorbántalmak ellen;³⁹

feketenadály (*Symphytum officinale*): csonttörést borogatnak vele;

feketeretők: főleg vesekőről isszák a levét;

fodormenta (*Mentha crispa*): helyi szentelmény, amelyet Sarlós Boldogasszony napján (júl. 2.) áldott meg a pap. Hajdan járványos betegségek idején vették elő;

fokhagyma: általános gonoszúzó szer. Köhögésről tejbe főzve, nátha ellen porrá törve felszippanntva, ecetben áztatva pedig torokfájásról;⁴⁰

főditök (*brionia*): vízibetegségről;

fülbeeresztő (*Sempervivum tectorum*): fülbántalmakról;

gyalogfenyő (*Juniperus minor*): magját Fuchsius borban főzve hurut és más bajok ellen javasolja;

gyömbér (*Zinziber officinale*) gyomorbajról;⁴¹

hárs: virágának főzete köhögésről hasznos;

herbatea: gyógyító füvekből főzött tea. Tömörkény szerint meggyszáron főzött víz hasmenés ellen;⁴²

húnyor (*Polygonum lapathifolium*): a gyökeréből főzött lé vadhúsos sebekre hasznos;

kakukkfű (*Thymus serpyllum*): gonoszúzó, és közkedvelt tea;⁴³

kakukkterjék. Fuchsius szerint hályogról hasznos;

káposztalevél: fagyásra borítják, párolgó gőze szaggató főfájást orvosol;⁴⁴

katángkóró (*Cichorium intibus*), más neve *csattogófü*. Főzete gyomorbajról, köhögésről hasznos;⁴⁵

kékliliom: felfőzött virágát köhögésről isszák;⁴⁶

kényonyelv (*Plantago lanceolata*): köhögésről;⁴⁷

kisdísznö (*Datura stramonium*): fürdője hasogatásról és daganatról foganatos;⁴⁸

kukorabárány (*Digitaria sanguinalis*): orrvérzést indít meg;

kutyaszöllő (*Solanum dulcamara*): zsugorodásról;

kutyatej (*Euphorbia cyparissias*), másként *kutyafűtej*: láz ellen;⁴⁹

lenmag: lisztte törve nők fájós mellére, daganatok érlelésére borítják;

levendula: borecetbe mártva fájó fejet borogatnak vele;⁵⁰

liliom: hideglelésről, sárgaságról törkölypálinkában áztatják;

lósóska (*Rumex acetosa*): megfőzött levével rühes testet dörzsölnek, hasmenésről, vérhasról isszák;⁵¹

mályva (*Alpea officinalis*) főzete görcsről, hasszaggatásról, tejbefőzött gyökere torokbajról, daganatokról.⁵² Gyökeréből hülés ellen fürdőt is készítettek;

³⁹ *Grynaeus* 101.

⁴⁰ *Kovács* 377, 390.

⁴¹ *Kovács* 390.

⁴² Ért. 1907, 244.

⁴³ *Kovács* János 392. *Grynaeus* 103.

⁴⁴ *Kovács* 392.

⁴⁵ *Kovács* 39. *Grynaeus* 100.

⁴⁶ *Kovács* 389.

⁴⁷ *Grynaeus* 104.

⁴⁸ *Kovács* 392.

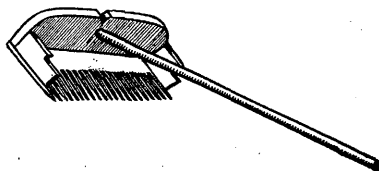
⁴⁹ *Kovács* 389.

⁵⁰ *Kovács* 391.

⁵¹ *Kovács* 392. *Grynaeus* 104.

⁵² *Kovács* 390.

ökörfarkkoró (*Verbascum thapsus*): főleg köhögésről⁵³;
paprika: őrölte cukorbajosok eszik, vágott sebre szórják;⁵⁴
papsajt (*Malva rotundifolia*), másként *mályvasajt*: főzetével sebet mosnak;⁵⁵
pemetefű (*Marrubium vulgare*): teája tüdőbeteg orvossága;⁵⁶
petrezselyem: főzete vízbetegségről, vesebántalmakról jó;⁵⁷
pipacs: szirmaiból izzasztó teát főznek;
ruta (*Ruta hortensis*): Fuchsius szerint gutaütés, hideglelés ellen foganatos;
sáfrány: egyesek a sebre sáfrányos zsömlyét borítottak;
sárgarépa gyermekek gilisztája ellen;
sárgaviola: forrázatát nyavalyatőrésről javasolták;⁵⁸
székfűvirág (*Matricaria chamomilla*), más néven *székfű*, Szájában *székvirág*,
Tápén *párnácska*, közkedvelt népi orvosság köhögésről, hülérsről, gyomor-, és bélbántalmakról. Gyűjtésével leginkább szegénysorsú dorozsmai asszonyok foglalkoztak,⁵⁹



Székfűszedőfésű

szentantalfű (*Potentilla argentea*): zsugorodás ellen fürdőt készítenek vele;
Szépasszonyok füve: valami fűfajta. 1731. *Hanem egy dorozsmai ember bizonyos bolondító aliter szép asszonyok fűvét praescribálván néki, hogyha az vesztés meggyógyulna véle*,⁶⁰
tányéricsa, másként *napraforgó*: magjából főzött teát köhögésről, mellbetegségről tartják foganatosnak;
tengőri hajma (*Bulbus scillae*). Főzetét vizelethajtásra használják, sebet is szoktak vele borogatni. Tömörkény írja,⁶¹ hogy sok háznál egész cseréppel volt belőle, hogy mindig kéznél legyen;
torma: sok változatban készül borogatásnak, teának;
uborkamag: láz ellen használ az a lé, amelyben uborkamag ázott;
útifű (*Plantago media*): sebre borítják;⁶²
vadgesztőnye: főzete hasmenésről használ;
vadpaprika (*Vincetoxium laxum*): pálinkába áztatott száraz gyökere gyomorba-jokról, máj- és lépdaganatról jó;⁶³
vadrepce (*Brassica napus*): gennyes sebekre jó;

⁵³ *Grynaeus* 106.

⁵⁴ *Bálint S.*, A szegedi paprika 110.

⁵⁵ *Ért.* 1907, 244.

⁵⁶ *Grynaeus* 107.

⁵⁷ *Kovács* 391.

⁵⁸ *Kovács* 390.

⁵⁹ *Grynaeus* 107.

⁶⁰ *Reizner* IV, 441.

⁶¹ *Ért.* 1907, 244.

⁶² *Grynaeus* 108.

⁶³ *Kovács* 42.

varnyúkikirics (*colchicum autumnale*) belsőleg sérült tagra kötik egy fél dióhéjban;⁶⁴

vöröshajma: számos baj javasolt orvossága. Így szétnyomva és erősen megszóva vért állítanak el vele. Megsütve, jó melegen daganatra, kelevényre borítják rá. Borba főzve gyomorbajt orvosolnak vele. Orrvérzés idején szagoltatni kell;

zabszalma teája köhögésről foganatos;

zsálya (*salvia*): több bajt orvosol.

E füveknek, növényeknek a nagyobb foganatosság érdekében paraliturgikus, azaz szentelményszerű erőt is tulajdonítottak. Így az ünnepi, főleg karácsonyi és húsvéti eledelék maradványainak, többek között a karácsonyi méznek, diónak, fokhagymának, fokhagymakoszorúnak, a *kókonnya* néven emlegetett húsvéti tojásnak, továbbá bizonyos helyzetekben a kenyérnek (újkenyér), bornak (Szent János áldása). A néphit szentelményi karizmáját eltűlozva, sokszor föltétlen gyógyító erővel ruházta föl a Háromkirályok vizét,⁶⁵ balázsáldást, virágvasárnap barkát, nagyszombati szőlőveszszőt, Márk napján szentelt búzát, Sárlos Boldogasszony napján szentelt fodormentát, Nagyboldogasszony ünnepén szentelt virágot, főleg a comborkát. Ezekről a jeles napokról szoltunkban még bővebben is megemlékezünk.

Sokkal kevesebb az állati eredetű orvosságok, javaslatok száma. Legjelesebb a köpölyözésre használatos *pióca*, ritkább nevén *nadály*.⁶⁶ Orvoslásra a csíkos hátú, zöld hasú, csatakban élő fajtája a legjobb.

A magyar néphitben szinte egyedül áll a *Szent Tamás hája*, vagyis a Tamás apostol napján (dec. 21) ölt disznónak már a boszorkánypörökben is emlegetett hája, amelyről más vonatkozásban bővebben is megemlékezünk. Kenésre, húzogatásra használták.

A parasztkertek, illetőleg javasok füveit kiegészítik, sőt az idők során felváltják az olcsóbb patikaszerke is, amelyeknek különleges, sokszor tájszólásbeli, mágikus színezetű megnevezései vannak. Az orvos — különösen tanyán, külvárosban — a szegénységnek szocialista napjainkig szinte megfizethetetlen volt, ezért fordult ezekhez a hasznosnak érzett medicinákhoz, csillapítókhoz, amelyekhez recept, népiesen *rece* nélkül is hozzájuthatott.

Fülbántalmak ellen a *csöngőolaj* (*oleum hyosciami*).

Fejfájásról szagolták a *tormaolajat* (*oleum synapsis*), bedörzsölésre volt hasznos a *tormaspiritusz* (*Spiritus synapsis*).⁶⁷

Gyomorfájásról a *kapitánycsőpp* (*spiritus aetheris Hoffmanni*), tápai nevén *hokmáncsőpp*. Más orvossága a *ferencpálinka*, a sósborszesz egyik régebbi fajtája.

Szintén gyomorfájásról hasznos Tömörkény följegyzése szerint a *mádracsőpp mátracsőpp*: spiritusszal kevert édes ital.

Hülsérről jó a *fenyőolaj* (*oleum pini*) belélegzésre.

Köhögésről a *fiákerpor* (*pulvis gummosus*), tápaiak ajkán *fiákpör*, hasonlóképpen a *miseder* (szalmiáksó oldata), továbbá a *medvepor* (*extractum liquiriticum*), cukor alakjában *medveszarcukor*, tápaiasan *gigina*. A köhögésről való mentholos cukorkának *mádrapogácsa* a tápai neve.

Hektikáról a *büdösküvirág* (*sulfur pulveracum*) pálinkába keverve.

Reumáról a *büdösmájki* (*kaliun sulfuratun pro balneo*) fürdővízben; *repülőzsír* (*linimentum volatile*), tápaiasan *repülőgájsz* dörzsölésre.

⁶⁴ Kovács 390.

⁶⁵ A boszorkánypörökben a templomi szenteltvízhintőt is felhasználják orvoslásra. 1730. *Asperorium fáját az katlanba tévén főzte és abban három izben fejét megmosta*. Reizner IV, 464.

⁶⁶ Leginkább dorozsmaiak fogták és árulták a szegedi piacon. *Grynaeus T.*, Nadály és nadályolyosok 126.

⁶⁷ Tömörkény kéziratos szójegyzékéből.

Szemfájásról a *sēmmi* (solutio vini sul), szemhurutról pedig a *vidrapor* (Zincum sulfuricum).

Ijedelemről a *jakabcsöpp* (spiritus aromaticus parafinti). Hasznos a *bánatcsöpp* (aqua carminativa regia) is.

Fogfájásról a *koromolaj* (creosot) lyukas fogba, továbbá az *ördöggērēnda*, *ördög-gané*, *ördögszar* (asa foetida) *ördög-szesz* (tinctura asae foetidae).

Hasgörcsről, puffadásról a tápaiak *szélfű* (fructus foeniculi) teáját isszák.

Huzatról a *cúgpor* (aszpirin).

Élősdiek ellen: *huszárzsír* (unguentum hydrargyri mitius) másként *cigányke-nyőcs*.⁶⁸

⁶⁸ A nevek orvossággal való azonosítását *Gergely Miklós*, *Gerle Jenő*, *Keszthelyi Béla* és *Takáts István* szegedi gyógyszerészek baráti szívességének köszönjük.

JAVASOK, ORVOSEMBEREK

Az orvoslásra, gyógyításra *terönni köll*. A népi javas nem lehetett, nem volt csupán szélhámos sarlatán, vagy lelkibeteg, depressziós idióta, mint sokan vélik. A sokat hánytorgatott üzleti számítás mellett, vállalt feladatára valamiképpen diszponált is volt.

Szegedi népünk a kuruzsló *boszorkány* és a *javas, javasasszony, orvosasszony*, illetőleg *orvosembőr* között mindig különbséget érzett. A javasok nemritkán némi hagyományozott, vagy orvosoktól ellesett kór- és patikaszerismerettel is rendelkeztek. Akárhányszor a vallásos népközösség életében is búcsúvezetőnként, jámbortársulatok előjárójaként szerepük volt. Mindenesetre szinte napjainkig az asszonyoknál a lelki ráhatás volt az uralkodó mozzanat.

Palika Örzse, Engi Tüdő Vince

A tápai *Palika Örzse* (1894—1966) elmondotta nekünk tudományának megszerzését. Orvosi készségét igazában a falubeli *Molnár (Bakter) Páltól* tanulta, örökölte, de korábban már édesanyjánál is látta.

Örzse néninek még lánykorában fájt a keze, tenyere. Tavasszal kezdődött, de még nyárderékon sem akart elmúlni. Egy híres, régi tápai énekesasszony, a jámbor Dugonyi Teréz tanácsára kereste föl Pali bácsit.

Tudom — révült el Örzse néni — péntöki nap vót. Mindönkit hazavert a kapálásbul az eső. Mógállok a kapuná, azelőtt még életömbe sē vótam náluk. Istenöm: bemönjek? Csak bemöntem.

Pali bácsi a szín alatt ült egy gyékényszékön. Ű kezdte el a beszédöt: úgy-ē fiam nem akartá begyünni! Tudom is én Pali bácsi, hát még nem vótam itt, mögbocsássék kend mán érte.

Bemöntünk a házba, a tisztaszobába. Ott vót egy kis házioltár, mellette egy pad. Pali bácsi erre ültetött, ű mög létérgyepölt az oltár előtt. Mógfogta a fájós kezemet, az ujjam végit. Mógszorította, de közbe imádkozott is. Nem telt abba tán egy perc sē, szörnyen belenyilallott, a fájás mög abba a min. tomba mögszűnt. Utána még imádkozott, majd mellém ült. Ezt mondta: fiam a kezed azē fáj, mē három olyanra tötted, olyanra emelled föl, aki nem érdemlötte mög. Az Isten azért adta rájuk a bajt, hogy okuljanak, térjenek mög, tē mög lēimádkoztad rülluk. Ilyet többet nē csinálj. Most pedig *küencsedöt*. Küenc szombatot adok fő tüttel, penitenciával. Utána mögtudod, hogy neköd szabad lössz-ē betegre imádkozni vagy nem.

Éköszöntem Pali bácsitű, azían gyüttem hazafelé. Mán a sarkon kifakadt a kezem: végigfestötte az utcát. Annyi sok mindön kigyütt, a Sátán is kitakarodott belüle. Azúta sē fáj.

Az utolsó szombaton Pali bácsi mögmondta, hogy mit imádkozzak a betegökre, de még azt is, hogy mit imádkozhatok. Úgy is lött. Ha kezemet nagybetegre töszöm, mögenyhül. A kisedök, ha rájuk imádkozok, föltétlen javulnak. Kelevényre nem szoktam imádkozni, mert ezt Pali bácsi mögtiltotta...⁶⁹

⁶⁹ *Bálint S.*, Népi hitvilág. In: Tápé története és néprajza 629.

A szegedi táj szakrális színezetű gyógyító hagyományainak klasszikus képviselője, összegezője *Engi Tüdő Vince* (1864—1922), akinek életpályáját bízattásunkra több éves odaadó kutatással, készütséggel Grynaeus Tamás örökítette meg,⁷⁰ törlesztvén vele a szegedi néprajzi kutatás egyik régi nagy adósságát.

A századforduló újságcikkeiben Tömörkény, Cserzy, Móra Ferenc, később Sz. Szigethy Vilmos tollából⁷¹ elmarasztaló, sőt megbélyegző céllal sűrűn felbukkan a „népbolondító” Tüdő Vince alsótanyai javasember neve. E beszámolók, inkább íté-

⁷⁰ *Grynaeus T., Engi Tüdő Vince: a legenda és a valóság. MFMÉ 1972/73, 155.*

⁷¹ Felsorolásuk *Grynaeus* 182. Legtanulságosabb közöttük egy névtelen beszámoló cikk: „A csodatevő alsótanyai Szűz Mária” (SzN. 1902, aug. 17. 196. sz.), amely elmondja, hogy valami írástudó tanyai ember ezt a hosszú írást hozta be a lap szerkesztőségébe:

„Szeged Alsótanyai Szűz Mária társulati imaháztól mondanak hála köszönetet.”

Nem régiben készült Engi Vince tanyájánál egy kis imaházacska a Szűz Mária társulata szaporodása végett, amelyben a mindenható Istennek erejéből, a Szűz Mária kegyelméből, a szentolvasó imádkozása és könyörgések folytán nyertek gyógyulásokat.

Néhányat felsorolunk névleg, mert nagy az örömük. A régebbiekről nem szólhatunk, mert nem vettük föl e csoda dolgokat. Igaz, hogy minden vasárnap és ünnep délután ájtatosság tartatik. Különösen pedig új hold szombatján jönnek a hívek imádkozni, úgy hogy vasárnap reggel a szent mise után mennek el, akit a szent Ferencz rendi lelki atya mond szent misét nyomorultaké és a betegeké. A lelki atyát úgy hozassuk misézni (Ezt az egyházi felsőség hamarosan megtiltja. B. S.).

Tovább kedves olvasóm írom a hála köszöntők neveit, kik orvosság nélkül és fizetés nélkül nyertek gyógyulást a jó Istenről imádságaik által:

Savanya Flóri 9 éves leánya siketségétől megszabadult. Hála köszönetet mond.

Deák Balázsnak Julianna nevű leánya 1 és fél évig sebes volt egész teste, megtisztult. Hála köszönetet mond.

Ördög Pál fia, István hároméves bajjától nem mehetett, meggyógyult. Hála köszönetet mond.

Bóka Vera 70 éves asszony 22 éves lábfájásából, aki sebekkel rakva volt, meggyógyult. Hála köszönetet mond.

Gárgyán Viktor 39 éves asszony 6 évi szemfájásától megszabadult. Hála köszönetet mond.

Sebők Ferenc 26 éves legény szemfájásától megszabadult. Hála köszönetet mond.

Frank Imre 17 éves legény 10 évi betegségétől megszabadult. Hála köszönetet mond.

Kiss Vera 37 éves asszony 7 éves belső bajtól megszabadult. Hála köszönetet mond.

Pap Sándor mellbetegségétől megszabadult, amelyben 4 évig szenvedett. Hála köszönetet mond.

Szarka Piros 18 éves lány 4 évi sebes nyakfájásától megszabadult. Hála köszönetet mond.

Lovászi Rozál 15 éves belső bajjától megszabadult. Hála köszönetet mond.

Szélpál Éla (Ilona) 60 éves asszony 6 éves mellbajtól megszabadult. Hála köszönetet mond.

Kalmár János 15 éves fiú 4 évi szívbajjától, akit földhöz ejtett és a nyálhabot túrta a kínban, megszabadult a bajtól. Hála köszönetet mond.

Hajdú János kisgyermek szívbajjától megszabadult, amelyért szülei hála köszönetet mondanak László József fia, Béla 12 éves. Valami rossz sipogás volt benne, akit lehetett benne hallani. Nem tudom mit csinált, csak hogy meggyógyult. Hála köszönetet mond.

Tandari Rozál 50 éves asszony 17 éves belső bajtól és görcszhúzástól megszabadult. Hála köszönetet mond.

Már most tovább nem sorolom nevüket, számlálhatatlanok ezek. A jó Isten legyen veletek.”

Íme teljes szövegében — mondja a cikkíró — az írás, amelynek „valóságos kultúrtörténeti becse van.” Nyilvánvalóan olvasott, régi jámbor könyveket kedvelő parasztember fogalmazása, azonban aligha Tüdő Vincéé. A „gyógyulások” felsorolása nemcsak hálaadásból, hanem kegyes propaganda céljából is történt, de az ilyesmi egyházilag jóváhagyott, népszerű búcsújáró könyvecskékből sem hiányzik.

Talán meg szabad említeni, hogy apró gyerek korában e sorok írója is Tüdő Vince „páciensei” közé tartozott. Erről Grynaeus bővebben megemlékezik.

Sajnos, annak idejében, Tüdő Vince halála után kápolnáját lerombolták. Sem a kerületi esperesnek, sem a szegedi múzeumnak nem jutott eszébe, hogy „kultusz tárgyait” néprajzi, illetőleg jámborságtörténeti dokumentumként megmentse a szakkutatás számára.

Magunk őrizzük a tanyája, illetőleg kápolnája melletti régebbi *Tüdőkörösz*t maradványát, padláson porosodó feliratos részét, amelyhez 1965-ben jutottunk hozzá. Rávésve: AZ ISTEN DICSŐSÉGÉRE ENGI VINCÉHEZ E KERESZTET KÉSZÍTETTE PÁLFI ISTVÁN NEJE PAP RÓZÁL A TÖBBI KÖLCSÉGEKET A TÁRSULAT ADAKOZTA 1901.

A helybeli hagyomány szerint Tüdő Vince sokszor mondogatta volna, hogy áldott ez a kereszt és elkárhozik, aki pusztító szándékkal hozzányúl, vagy elvesz belőle. Meg is átkozta, aki a keresztnek

kezések mindig a társadalmi összefüggésekből kiszakítva, a kényszerű negatívumok számbavétele, tehát helyes valóságismeret nélkül történtek. Soha nem esett bennük egy árva szó sem arról, hogy milyen hagyománynak, illetőleg gyakorlatnak örököse, milyen funkcióknak és szükségleteknek hordozója Tüdő Vince.

Grynaeus ennek tisztázására, ember és környezet föltárására vállalkozott. Szigóján a paraszti utókor élőszavas hagyományaihoz ragaszkodván, munkája egyúttal jelentős néprajzi és orvostörténeti forrás. Előadásában belülről, magából Tüdő Vincéből, mint közösségi fenoménből indult ki és lehetőség szerint mindig a népemlékezetből jellemzi. Munkája nyomán egy hatalmas parasztszemélyiség összetett alakja bontakozik ki, amely kivételes szuggesztivitással hordozza magában a szegedi táj franciskánus színeződésű hagyományait, a hódoltsági vallásosság folklorizálódott maradványait, a boszorkányvilág helyi képzetkörét, főképpen pedig az archaikus gyógymódok ösztönös ismeretét és alkalmazását.



A Tüdőköröszet fölirata

Tüdő Vince Alsóvároson született, szüleit nyilván az Árvíz nagy társadalmi mozgalma sodorta ki Domaszékre. Ők is éltek keményen küszködő tanyai szegényparasztaik nehéz életét. Vince 1888-ban megnősült, a szintén tanyai Ördög Veronikát vette feleségül. Esküvőjük az alsóvárosi templomban volt. Négy holdnyi homokján főleg szőlőt és gyümölcsöt termelt, méhészkedett. Szorgos kortársai rossznéven vették hogy — kijelentése szerint — csak éppen annyit dolgozott, amennyi a megélhetéshez szükséges volt.

Vallásos buzgalomával már korán kitűnt. Penitenciául szigorú, középkorias vezekléseket rótt magára. Megjelent volna neki Szűz Mária és gyógyító erővel ő ajándékozta volna meg. Tanyáján 1900 táján barátai segítségével a Boldogasszony tiszteletére vályogból kápolnát épített, amely egy nem jelentéktelen, mintegy két évtizedig tartó rajongó népmozgalom központja lett. Nemcsak a környék magyar parasztsága, hanem délvidéki németek, bunyevácok és szerbek is kereszt alatt zarándokáltak ide.

Tüdő Vince kápolnájában szívesen prédikált, jámbor könyvekből olvasott és végzett különböző ájtatosságokat: újhold- és a Szent Anna-kilencedet, olvasót, litániákat. Mindig hangoztatta azonban, hogy a templomot, misét, gyónást és áldozás sem szabad elmulasztani.

Gyógyított is. Orvosságot nem adott, csupán imádkozott, kezét a beteg homlokára téve. Súlyosabb betegek hozzátartozóit — írja Grynaeus — arra kérte, hagyják ott nála a beteget, hogy ne kelljen naponként elhozni. Az ilyenekre, minden nap ráimádkozott, keresztet vetett rájuk és imádkozókat rendelt melléjük, akik vezekeltek helyette. Ezek részben a beteg hozzátartozóiból, részben környékbeli öregasszonyokból, illetőleg a tanyán élő koldus házaspárból teltek ki. A beteget és testi-lelki gondozóit rokonsága látta el étellel. A szegényebbeket Tüdő Vince a maga költségén ápoltatta. Tanyájának egyik nagyobb szobája több ágygal szolgált a betegeknek, akik kilenc napig tartózkodtak e „kórházban”. Az egész a középkori ispotályok világát idézi. Kétségtelen, hogy minden korszerűt-

bármit is árt. Egy *tápai* öregasszony, Nagy Andrásné, Domonkos Viktória lánykorában beteg édesapját többször kikísérte Tüdő Vincéhez, ott imádkozgattak előtte. Amikor megtudta, hogy a kereszt része nálunk van, fölkeresett és a kárhózzal fenyegetett meg bennünket.

lensége, együgyűsége mellett is egészségügyi funkciót töltött be, az akkori orvosi ellátás gyér volta, a városi kórházak messzesége, nem utolsósorban a szegény nép bizalma, betegségről vallott sajátos felfogása miatt is.

Az egyházi és világi hatóságok — a maguk szempontjából logikusan — Tüdő Vincét állandóan üldözték. Kérdés azonban, hogy igazuk volt-e, amikor kizárólag adminisztratív intézkedésekkel akarták a mozgalmat felszámolni. Grynaeus is méltán emeli ki Tüdő Vince világának elmaradottságát és szegénységét, de a korszerű egészségügyi és közművelődési intézmények messzeségét is. Ezért a tömegjelenség kezelése több okosságot, nagyobb türelmet érdemelt volna. Nagy kő esett le az illetékes hatóságok szívéből, amikor a „népbolondító” meghalt. Sajnos Tömörkény is, Móra is az ő személyében és működésében csak az érthetetlen elmaradottságot látta meg és ítélte el, pedig Tüdő Vince legalábbis személyiségének uralkodó szamaritánus vonásával mindenképpen számíthatott volna humánusabb megítélésre.

BETEGSÉGEK PARASZTI ORVOSLÁSA

A betegségek orvosi szemléletű előadására, csoportosítására megfelelő szakismertetek híján nem vállalkozhatunk. Ez nem is lehetett célunk. Ezért a könnyebb áttekinthetőség érdekében a betegségeket, sérüléseket, testi bántalmakat népi nevük, illetőleg szegedi kiejtésük szerint ábécé-rendben közöljük. (A gyermekszülésnél és az utána jelentkező női és gyermekbetegségeket, rendellenességeket orvoslásukkal együtt már az emberlét néprajzának kezdetén ismertettük.

ÁRPA. Az orvosi nyelv is így emlegeti: a szemhéjon támadt gyulladás. Elmulasztásának legegyszerűbb archaikus szegedi módja az, hogy aki először észreveszi, leköpi. Úgy is el lehet mulasztani, hogy az, akinek árpa nőtt a szemén, három szem árpával háromszor megkerüli a kutat, majd beleveti e szavakkal: *akkó lögyön árpa a szömömön, mikor ezt kivőszöm.* Az *ószentivániak* szerint késsel többször kell feléje kaszáló mozdulatot végezni és közben e szavakat mondani: *árpát vágok, árpát vágok fehér ló seggibe.* A gyeviiek mondókája: *Kasza Pali, kaszálók, nem kő neköd kapálnod.*

Akadtak, akik a ráolvasás, ráimádkozás fogantosságában bíztak. A majdániak szerint akinek árpa nő a szemén, három reggel jobb kezének nevetlen ujjával vessen keresztet fölötte és mondja háromszor:

*Atyaisten mögteremtötte,
Fiúisten mögsemmisítötte,
Szentlélok Úristen mögszentölte.
Oszlassa el az Atyaisten,
Oszlassa el a Fiúisten,
Oszlassa el a teljes Szentháromság Isten!⁷²*

Öregek szerint az árpa úgy keletkezik, hogy az ember ennalót lát. Erősen megkívánja, de nem juthat hozzá, mert nem kínálják meg. Ezért főleg látogatóba jött gyerek, állapotos asszony föltétlenül kap belőle, nehogy árpa nőjön a szemén.

CUKORBETEGSÉG. Egyesek még napjainkban is fogantatos orvosságának tartják az őrlött paprikának naponta rendszeresen fogyasztott kávéskanálnyi adagját.

DERÉKFÁJÁS. Rontásként említve a boszorkánypörökben: 1728. *Molnár Miskáné-nak az derekát rontotta meg, hogy leánykorában hozzá nem ment.*⁷³

Szőregen jegyezte föl Kálmány, hogy akinek a dereka fáj, menjen el három hajnalban a templomhoz és imádkozzék el útközben 5 Miatyánkot és 5 Üdvözlégyet.

⁷² Kálmány III, 155.

⁷³ Reizner IV, 402.

Odaérkezve, még napkölte előtt a templom négy sarkához dörzsölje hozzá a derekát, mondván: *akkor fájjon az én dërëkam, mikó másszor is idedörögölöm!*⁷⁴

Magyarszentmártonban Kálmány úgy hallotta,⁷⁵ hogy a fájós derekat disznó csökével (levágott kan nemzõszervével) kell megveregetni.

Régi, Ferenczi Jánostól följegyzett tanács szerint, ha elõször zeng tavasszal az ég, hemperegj a földön, akkor majd nem fáj a derekad.

Fájó derékra olykor a gondosan megõrzött jegykendõt kötötték rá. Egyesek a *hetedik gyerök* nyomkodását vallották foganatosnak.

EBFING, másként *finghólyag*, *hörpencs*: nyelven támadt kis pattanás. *Tápaiak* szerint annak a nyelvén nõl, aki nevetni kezd, amikor fingást hall. Úgy múlik el, hogy a „beteg” odaszól valakinek: *ëbfing kött a nyelvemön*. Erre ezt kell felelni: *ha kött, ma kött. Hónap ragadjon a Kis Örzse seggire!* Mindig olyan személyre kell ragasztani, aki napnyugatra van tölük. Más, tápai eljárás szerint ezt kell mondani: *hörpencs nyött a nyelvemön. Ha kõ, ma kõ, hónapra akkora lögyön, mint a Dóra Luca segge. Pü, pü* (köpködnek), *mind ráragadjon!* Ezt háromszor kell elmondani, mindig más-más nagyfenekû asszony nevének említésével.

Ferenczi János följegyzése szerint: ha megszólalt valahol, akkor támad a pattanás a nyelveden. Ilyenkor túvel szürkáld meg a kötöd madzagát: a te pattanásod elmúlik és megszólód nyelvén nõ.

EPEKÓ. Szegedi ajkakon *epékü*. Elhajtásra régebben étolajat ittak. Mások olyan eperfáról szedett levelet főztek, amelyen eper nem termett, csak barka. Főztek bele sárgarépmagot is és néhány hétig erről ittak.

Epehólyag-bántalmakról fekete teretek levét szokták inni.

ÉGÉS. Égési sebekre hideg sarat, oltott meszet, esetleg zsír és meszes tejfõl keverékét szokták borítani.

FEJFÁJÁS. Borecetbe mártott levendula borogatva jó orvosság. Mások káposzta leveleinek párolgó gõzével orvosolták a szaggató fejfájásban szenvedõket. Akadtak, akik reszelt retket ruha közé csavartak és a homlokra borították. Más tanács szerint vízben fõtt árvacsalán levéllel kellett napkelte elõtt háromszor megmosni a fejet, utána a vizet napnyugtára kiönteni. Voltak akik a fájós fejet három egymás után következõ pénteken hasonló módon mosták meg.⁷⁶

A kukorabárány (*Digitaria sanguinalis*) hosszú nyúlványait a gyerekek összefogva az orrukba dugták (e sorok írója is) efféle szavakkal: *kukorabárány, ereszd el az órom vérit*, vagy másként *órom vére eredj el, kukorabárány ereszd el*. Boldogok voltak ha csakugyan vérezni kezdett. *Szõregen, Deszken* a felnõtt fejfájósok is szürkálták velük az orruk belsejét, amíg a vér ki nem serkent.⁷⁷

Idõs *gyeviek* szerint, aki hamvazõszerdán hamvazkodik, annak majd nem fáj a feje. Aki ott volt a szertartáson, õsszedörögölte homlokát azzal a családbelivel, aki nem jutott el a templomba.

FOG. Népi képzetkõre meglehetősen gazdag.

Népünk ajkán a *tejfog* más neve *csikófog*. Ha a *tápai* gyerekek kiesik a tejfoga, háromszor ezt mondatják vele: *egér, egér, kiséger, van-ë fogad hófehér? Adjál nekõm*

⁷⁴ Kálmány III, 154.

⁷⁵ EA. 2857.

⁷⁶ Kovács János 391.

⁷⁷ Kálmány III, 102.

vasfogat, én mög adok csontfogat! A kihullott fogat a kemence kuckójába dobatják vele.

A *szőmfog* tordai neve *csöcsfog*. A későnfejlődő zápfogat népünk is *bölcsességfog* néven emlegeti. A széles fognak *kapafog* a tréfás neve.

Még a századfordulón is eléggé elterjedt népies fogtisztító szer volt a szivarhamu, továbbá az égetett, porrátört marhacsont. A fogkefe, fogkrém használata még napjainkban sem általános.

Halált jelent, ha valakinek álmában kiesik a foga. Fűszállal nem jó a fogat piszkálni, mert rajta keresztül az ördög bújhat belé.

A foggal számos találó szólásunk függ össze, több közismert közülük. *Fogáhon veri a garast. Kimutatja a foga fehérjít. Ott hagyta a fogát. A félfogamra sē ölég. Beletörök a foga* valami vállalkozásba. A fogathullató gyereket azzal ugrasztják, hogy *kifingotta az anyja a fogát*. Kelletlenül ad valamit: *olyan szívesen adta, mintha a fogát húzták volna*. Sérteget: *olyanokat mond, hogy a kutya sē vömmé a fogára*. Kihullottak a fogai: *éhányta a fogát*. Elment a kedve valamitől: *évásta a fogát*. Szájtató gyerekek mondják a tápaiak: *mögolvási a béka a fogadat!*

A fogfájásnak még számos hagyományos népi orvossága tartja magát.

Akinek a foga fáj, tegyen tömjént bele. Olyan fával kell piszkálni a fájós fogat — Kálmány följegyzése⁷⁸ szerint, — amelyet körmenetek alkalmával a mozsárágyúból lőnek ki. A *gyeviek* szerint foganatos az eltett karácsonyi méz is. A fájós fogat olyan szilánkkal kell piszkálni, amelyet villámsújtotta fából vágtak.

Meleg hamuval, sóval kell borogatni, amelyet kendőbe fognak. A fájós fog oldalán a kar felső részére, az erőizmok tájára tormát kötnek, hogy kihúzza a fájást. Beléndekmagot tesznek az égő pipára, hogy belélegzett füstje szüntesse meg a fájdalmat.⁷⁹

A Holdnak való elajánlásról máshol szóltunk. Ha valakinek fáj a foga és zsályát lát, szakítson belőle, szagolja meg, és mondja: *zsálya, zsálya, akkor fájjon a fogam, mikor a tied*.⁸⁰ A gledicsia tövisével piszkált fogból kiáll a fájdalom, hiszen a néphit szerint Krisztus töviskoronája is ebből volt.

A fájós fogra fokhagymát, szivarvéget, koromolajat (creosot) tesznek. A *tápaiak* székfűvel és rozmaringgal párolják.

A régi *deszkiek* szerint aki mindig bal lábbal lép le az ágyról, annak nem fáj a foga.

A foghúzást még századunk elején is ősi hagyomány alapján, de már hatósági tilalom ellenére borbélyok végezték. Az ingó fogat a gyerek szájából sokszor úgy távolították el, hogy cernát kötöttek rá. A másik végét valaki megrántotta, és a fog kijött. Volt úgy, hogy ezt a kinyitott ajtó kilincsére kötötték, majd nagy erővel becsapták. A fogat csakugyan ki is tépte a tövéből. Voltak olyan régivágású öregek, akik kihullott fogukat zacskóban összegyűjtötték, és meghagyták, hogy koporsajukba téve, velük együtt temessék el.

Napjainkban már általános a fogorvosnál való foghúzás.

FÜLFÁJÁS. Közismert, még középkori füveskertekből eredő népi orvosság a *fülfű*, azaz kövirózsa (*Sempervivum tectorum*), *fülbeeresztőfü*, Alsótanyán *füleresztő*, Fölsőtanyán *fülbecsavaró*, *fülrózsa*, *fülvirág*, Apácán *fülbecsavarító*. Az alsóvárosi kolostor könyvtárában őrzött Fuchsius-féle füvészkönyvben: *Hazai zeöld Fwl fw*. Más írással: *Téli zöld*. Ismét más írással: *File Faios elem Fű*. Utána írva: *Hazakon terem is küsikla*. Más orvosság gyanánt (pro pedis inflammatione) említi Fraxinus Gáspár: *Si semper-*

⁷⁸ Kálmány I, 111.

⁷⁹ Ért. 1907, 241.

⁸⁰ Kálmány III, 159.

viva maior, quae tectis domorum semper et nascitur et vivit, non invenitur, recipiatur succus herbae. Húsos, szétdőrszölt levelének leve fülfájásról foganatos.⁸¹

Névetimológiai megfontolás alapján a régi *szőregiek* abból a tejből készült vajat, amelyet Szent Fülöp napján, vagyis május elsején fejtek, fülfájásról tartották hasznosnak: három csöppet csöppentettek belőle a fülbe.⁸² Érdemes megemlítenünk, hogy Fülöp a szőregi középkori bencés apátság védőszentje volt.

A fültömírgygyulladásnak *fülistráng*, a *tápaiak* ajkán *fülistoráng* a neve. Orvoslása úgy történik, illetőleg történt, hogy az ilyen beteggel kimentek a nyomásra, azaz legelőre és ott fáradt ló istrángjával megkeresztették: a férfi fülistrángját csődörével vagy paripáéval, a fehérsépet pedig kancáéval. Hasonlóképpen járnak el a részben tápaiakból települt *Őszentivánban* is.

Óreg tápaiak szerint használt a *szentkötél* is, vagyis az az istráng, amelyet az asztal alatt elhelyezett karácsonyi jászolra tesznek. A fülfájós beteget ezzel keresztetik és húzogatják meg.

GANCÓS. Ferenczi János tudósítása szerint a gyermek hóna alatt keletkezett kinövés. Általánosabban: megduzzadt izomcsomó (inguin).

Hajdani *szőregi* orvossága: először kancsóval kell háromszor megkerékíteni. Ezután három szál tollal külön-külön háromszor szintén kerékíteni kell, közben 3 Miatyánkot és 3 Üdvözlégyet végezni, de a végükön *ament* nem szabad mondani. Ezt ráimádkozás követi: *az Atya teremtsön* (keresztet vet a gancsóra), *a Fiú gyűlöljön* (újra keresztet vet), *a Szentlélek Úristen tisztítson, hogy sömni tetemődbe sömni fájdalom né maradjon mög!* A gancsóra újra keresztet vet. Ezután „csöcsöskorsó — ez nyilván *radnai korsó* volt, melynek „réstásnak,” azaz szájánál kilyuggatottnak is kell lennie — fenekéről sarat kapart és ezt kereszt alakjában a gancsóra kente, mondván: *az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevébe müljön el!* Ezután a kezét a földhöz dörzsöli, hogy a fájdalom a föld alá süllyedjen.⁸³

A gancsóra *Tápén* meleg hamuban, vízben átforrósított a mennykövet helyettesítő kaszakóval kilencszer nyomnak keresztalakot. Szokták karácsonyi baltával is nyomkodni.⁸⁴

GÖRCS. Akit görcs fog, jegykendőt kell a derekára kötni. A Tiszában fürdő gyerek régebben zsineget, olykor piros kendőt kötött a bokája köré, hogy úzás közben meg ne fogja a görcs. Kapor és bogáncs leveléből és gyökeréből főzött tea, más javaslat szerint a mályva is használ.⁸⁵

Terescsényi György kubikosoktól *boszorkánygörcs* néven hallotta emlegetni a megfeszített munka okozta derékfájást.⁸⁶

GUTAÜTÉS. Másként *guta, guta szele*, röviden *szél*, régi boszorkányos szóval *Szépasszony szele*. Valamikor, még a múlt században a kerítésre kitűzött pünkösdi bodzaágat eltették, és ha a családban valakit szél ért, megfüstölték vele.

A szélütött embert és tagjait majorannából készített fürdőben orvosolták.

Akinek a szája félrehúzódott, *kübekházi* följegyzés szerint a *Szépasszony szele* érte.⁸⁷

⁸¹ SzegSz I, 484.

⁸² EA 2816.

⁸³ Kálmány III, 154.

⁸⁴ Grynaeus Tamás gyűjtéséből.

⁸⁵ Kovács 373, 390, 391.

⁸⁶ Terescsényi Gy., Lesz ahogy lesz. 169.

⁸⁷ Gyermekijesztők 17.

Röviden máshol is említettük, hogy öregek úgy vélekedtek, — nyilván a pünkösöd csodájára gondolva — hogy a szél a Szentlélek szájából jön. Nem jó tehát szidni, mert szél éri, megüti a szél az embert.⁸⁸

GYOMORBAJ. Sok hagyományos orvossága van, így olyan fürdőt kell készíteni, amelyben lapulevél és egyéb növények vannak. Katángkóró virágából kell teát főzni. Használ a borbafőzött vöröshagyma leve is. Borogatásra jó a gyömbérrel beszórt tormalevél. Hasonlóképpen a megfőzött, összetört, ruhára kent, törkölypálinkával meglocsolt bab is, főleg asszonyoknál. Szénné égetett és összetört szőlővesszőt kell lapulevélre hinteni.⁸⁹

A *gajisztia* néven emlegetett bélféreg okozta betegségben a gyerekek nyers sárgarépát, patikában árúsított gajisztacukort, másként *cicörcukort* (Semen Cinae conditae) adnak.

HASMENÉS. Tájszólásban *hasmönés*, tréfásan *hasmars*. Használ a lereszelt vadgesztenye főzete, Tömörkény följegyzése szerint tűzön pirított sajt,⁹⁰ szentjánoskenyérből vagy meggycsutkából főzött tea. Ezt *Kisteleken* feketekávé sűréjével is összefőzik.

HÁLYOG (katarakta), *kisorosziak* ajkán: *hálog*. Első szegedi említése 1510 táján az Alsóvárosi Glosszákbán: *halÿog*.

Kálmány jegyezte föl, hogy a *hályogkü* gyógyítja.⁹¹ Ezt kígyók fújják, egynek a szájában marad. Ha rátalálnak, rá kell kötni a beteg szemre.

Orvosolták ráimádkozással is. Egyik szövegét Ferenczi János közölte:

*Hasadj hályog a Jézus halálé, oszolg termés a Jézus Krisztus mönybemönetelié. Vér a vízre mönjön, sütétség a sárba mönjön, világosság ezön vaknak szömire gyűjjön! Istenigébül, Boldogságos Szűz Mária, Isten anyja azon tejjel mosogassa, kivel szent Fiát táplálta!*⁹²

Szöregi változatunkban a ráimádkozó jobbkezével a hályogot simogatta és mintha lemosta volna, kezét a földfelé vitte ezeket mondván:

Hiszök egy Istenbe, Jézus, Mária, Józsep a Tē szent nevedbe kezdöm ezt az imádságot, a Tē dicsőségödre és tüszületödre. Uram Jézus Krisztus, mikor a fekete földön járt és mönt, fenyűfa ágak között süjtíván szentségös szömeit. Kérdi a Boldogságos Szűz Mária az ű Szent Fiát, miért szomorkodván bánkódván? Vagyon a mi Urunk Jézusnak három szál virágja: eggyet szakajtok vérrül, másikat termésrül, harmadikat hályogrul. Vér és termés, hályog hasadozzatok és szakadozzatok errül az szömekrül.

Verbicai (egyházaskéri) változat:

*Midön elmönt a Jézus a jēruzsálömi kertbe, mögcsapta a száraz szöllög a szömit. Elötanálta a Boldogságos Szűzanyánk: ó szerelmes szent fiam, mi lelte a tē szentségös szent szömedet? Mögcsapta a száraz szöllög. Ó szerelmes szent fiam, tudok én arrul. Elmék a jēruzsálömi kertbe, szakajtok három virágot: a pirossat vérrül, a sárgát termésrül, a fehérét hályogrul. Mikor én ezt a három virágot lészakajtom, a tē szentséges szömödrül a hályogot léhasítom.*⁹³

Egy töről szakadt vele egy Polner Zoltántól följegyzett, *csanyteleki* bővebb változat:

*Krisztus urunk bemönt a szölöbe,
szent szömit mögcsapta egy szöllövenyige.
Szent szömitbü kicsordult három csöpp vérosség.
Krisztus urunk nagyszomorúan bemönt a szent templomba.*

⁸⁸ EA. 1810 Kálmány.

⁸⁹ Kovács 389, 390.

⁹⁰ Ért. 1907, 244.

⁹¹ EA. 2857.

⁹² Nyr. 1875, 138.

⁹³ Kálmány III, 157, 158.

Imádkozva möglátta Szűzanyánk Mária.
 Hun jártál tē szent fiam Jézus?
 Mi lelt?
 Mi bajod?
 Mért vagy olyan szomorú?
 Ó Szűzanyám Mária,
 hogyan vónék szomorú:
 bemöntem a szőlőbe,
 szent szömömet mögcsapta egy szőlővenyige.
 Szent szömömbű kicsordult három csöpp vérösség.
 Így szólt nagyszomorúan.
 Óh, szentségös szent fiam, Jézus
 Tudok én rula jó orvosságot,
 paradicsomkertbe három szép virágot:
 vérrül pirossat,
 termésrül termőttest,
 hályogrul fehéret.
 Teljes Szentháromság egy Isten ereje
 oszlasd az én szömömrül is a hályogot...⁹⁴

Mindehhez megjegyezzük, hogy öregek a szőlővesszőnek tavaszi metszésekor kicsorduló levét borogatva szemfájásról foganatosnak tartják. Üvegben is el teszik.

HIDEGLELÉS. Másként *hidegrázás*, *malária*. A folyószabályozás és az ártézi víz ivása előtt népként nagyon gyötörte. „Ma váltóláznak mondanák — írja⁹⁵ Bitó János — de hála Istennek, legalább csak hírből ismerik ma már ezt a csúf betegséget. Hideglelés volt az igazában, mert az volt a fő benne, hogy két, három, négy naponként, aszerint kinél hogy, rájött pontosan reggel kilenc órakor az emberre a rettenetes hideg, és úgy rázott egy kerek óráig, hogy csak a fogunk is csattogott belé. Irgalmatlan rossz volt ez. A dolgunkat csak tettük azért úgy, ahogy, de bizony sokszor nem igen hívták azt semminek. Előfordult, hogy ki kellett feküdni a napra összehúzva magunkat, mert még a kezünk-lábunk is reszketett.” Ami nagyon kellemetlen, arra régi szegediek azt mondták: *kedves, mint a mindönnapi hideglelés.*

Öregek mái napig több fajtáját emlegetik.

A forróhideg — írja⁹⁶ Dugonics András — *melyet mások Hagymásznak neveznek, mely is a többi betegségek között legveszedelmesebb, hirtelen le-vette Mihált lábáról.*

A Tápén, Algyőn emlegetett *gyűjtőványhideg* váratlanul, de igen hevesen gyötörte az embert. Algyőn az ilyen betegről kelet felé fordulva háromszor meg szokták kérdezni: *kit leljön a hideg?* Erre a beteg napnyugat felé fordulva szintén háromszor válaszolt: *lelje a büdös anyját!* Erre el kellett múlnia.

A harmannapos hideg a beteget két napig békén hagyta, de harmadnap mindig elővette. Néha évekig eltartott. Akire rájött, az a kánikulában is fázott még a suba alatt is a napon. Paprikás pálinkát itattak ellene, minél erősebb paprika porát keverve a pálinkába.

A lóhideg jellemző vonása, hogy az ember nagyon éhes volt utána. Ellenszerűl a ló szája csurgását kellett inni, majd pedig hetvenhét szem paprikamagot keserű fekete-kávéban bevenni.

A másodnapos hideg minden második nap vette elő az embert.

A tolvajhideg a *tápaiak* szerint váratlanul tört az emberre. Más magyarázat szerint lassan kezdődött, lappangott, és sokáig gunnyadazott tőle a beteg.

Akit *Tápén* hideglelés kínozott, odaállott a szabadkémény alá és hangosan szólt:

⁹⁴ Erdélyi Zsuzsanna 1976, 153.

⁹⁵ Bitó J. 37.

⁹⁶ Radnai történetek 109.

vendégségbe hínak, de nem tudok, éküdöm a hideglelésömet! Kisgyereknél a küldést az anyja végezte.

Szegedi ponyvairatban⁹⁷ is megörökítette alsóvárosi, tápai ráimádkozás:

„*küsziklák repennek, halottak főtámannak, Krisztus urunkat mögfogták, Júdás elébe állították. Azt kérdi tüle: mit félsz, mit röszketsz, talán a hideg lel? Nem lel engöm, nem is kívánom. Azt sē lelje soha, aki az én keserves kinszenvedésömrü, halálomrú mögemléközik. Oh hajnal, hajnal, piros szép hajnal! Engöm vendégségbe hínnak, de én nem mögyök, éküdöm az én igyömet-bajomat, hideglelésömet. Aki ezt emondja, háromszó napfökötte előtt, mög három Miatyánkot, annyi Üdvözlégyöt, mög egy Hiszökégyet, utána ajálja fő Jézus utolsó fázásáé, kinszenvedésié, öt mélységös szent Sebeié, Szent haláláé.*”

Úgy is próbáltak tőle szabadulni, hogy kocsikereket gurítottak a szabadkémény alá, majd a kerékagyba kiáltották: *ezt mög ezt harmannapos hideg leli, vidd a pokol mélységös fenekire!* Aki mondta, az a beteg fején tartotta a kezét.⁹⁸

Akit *Szöregen* holdújuláskor lelt a hideg, keresztet vetett magára és ezeket mondotta: *új hód, új király, házastí a fiát. Engöm hínnak vendégségbe, de én nem möhetök, küdöm a hidegömet.* Ha fehérrép volt a beteg, akkor a hold nem a fiát házásította, hanem a lányát adta férjhez.⁹⁹

Régi *gyeviek* szerint a hideglelést a Boldogasszonynak kellett följánlani. Három hajnalban napkeletnek fordultak, és ezt mondották: *Boldogasszony, hozzád küdjük a hidegünköt! Néköd ajáljuk el, hogy Pistát hagyja el a harmannapos hideg!* Ha ezt valaki elmondotta, a gyerek meggyógyult.

Ha a gyereket kihányta a hideg, és pattanás vagy seb támadt rajta, akkor kilenc-félét kellett főzni: árpakását, paszulyt, borsót, lencsét, dióbelet, fügét, szilvát, szentjánoskenyeret, köleskását. Amikor már a Boldogasszonyhoz küldötték a hideget, akkor ezt a főzetet napnyugatnak kellett kiönteni.¹⁰⁰

Kovács János hallomása szerint hideglelésről szentelt comborkából kellett teát főzni, és éhomra három napig inni. Mások szerint szentelt barka szeméből harmat kellett három nap egymás után elnyelni.¹⁰¹

Elmúlt a hideglelés, ha a beteg talált kenyérből evett.

Akit a hideg lelt, Kálmány följegyzése szerint¹⁰² azt tanácsolták neki, hogy a gyalogúton végezze szükségét, és fölöntikázott bubákat szúrjon bele. Az útonjárók ráköpöttek, és így elriasztották a hideglelést.

Ezerjófüvet nyersen leázattak és három órával a láz előtt három kanálnyit vettek be. A kutya-tejből három csöppet egy kanál vízbe téve nyeltek el. Olyan levét ittak, amelyben uborkamag ázott. Mások fehér liliom levelével készített ágyaspálínkat.

Kilenc égetett babszemet összetörve, vízbe téve kellett inni. Kilenc babszemet egészben kellett lenyelni, és amikor a beteg a hideg lelte, liszteszákkal kellett jól megveregetni, és észrevétlenül vízzel leönteni. Más változat szerint kilenc babszemet kellett a betegnek lenyelnie, utána rögtön ágybafektetni, és kilenc tárgyat rárakni. Kilencediknek szitát választottak.¹⁰³

Itták a paszuly összetört székleveleiből készült főzetet is.

Debreczeni János följegyzése szerint a bolhát türe kell tűzni, és vele 9 szem búzát visszafelé olvasni. Vagyis: a bolha kilenc, azután a búza lesz 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1. Ezután a búzát és bolhát vízzel kell leönteni. Ha a leszúrt vizet a hideglelés megissza, baját elveszíti.

Mielőtt az esztendőben először harapunk valami friss gyümölcsbe, ezt kell mondani: *újság hasamba, hideglelés pokolba!*

⁹⁷ Legújabb köszöntő ének a boldogs. szűz Máriához s a hideglelés és szemfájás imája. Összeszedte *Pető Mihály*. Szeged é. n. Traub.

⁹⁸ *Grynaeus Tamás* gyűjtése.

⁹⁹ A Hold 11.

¹⁰⁰ *Kálmány L.*, Összeférhetetlen táltosainkról. Ethn. 1917, 310.

¹⁰¹ *Kovács* 389.

¹⁰² EA. 2857.

¹⁰³ *Kovács* 388, 389.

Máshol szólunk bővebben arról, hogy a *paprika* szegedi gyökérverése, meghonosodása a hidegleléssel függ össze. A paprika a szegedi, illetőleg tiszai tájon eleinte nem fűszer, hanem orvosság volt.

A lóhidegről mondottakhoz vegyük még hozzá, hogy Kovács János hallomása szerint is a paprikamagból hetvenhét szemet kell pálinkába áztatni és arról inni, hiszen a hideglelés is éppen hetvenhétféle. Gyakori volt kilenc paprikamagnak kilenc napig való nyelegetése is. Elterjedt mái napig a paprikáspálinka is: a legerősebb örölt paprikát áztatják bele. Hideglelésről itták a reszelt tormán ázott vörösbort is.¹⁰⁴ A régi szegedi halászok ellenszerűl olyan forralt bort is ittak, amelybe cukor helyett jó erős paprikát szórtak.

Ferenczi Imre szajáni följegyzése¹⁰⁵ szerint a hideglelést úgy is el lehetett mulasztani, hogy a halotti torban a megholt számára külön eltett étellel ették meg a beteget.

HOLTTETEM. Népünk ajkán *hóttetem, hóttetöm*: daganatféle (atheroma). Kálmány följegyzése szerint halott ember csontjával lehet elmulasztani. Megkeresztezik vele a hóttetemet e szavakkal: *az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek a nevibe múljon el!*¹⁰⁶

Régi öregek mondogatták, hogy aki halottak napján földből dolgozik, azon hóttetem támad.

KELEVÉNY, másként *kelés*, öregek ajkán *kilis, daganat, gilva, támadás* (furunculus). Kálmány *szőregi* följegyzése szerint a gonoszlélek műve.

*Amikor Ádám mög Éva a paradicsomba járt, nagyon jó éltek. Az ördög mögírgyölte, hogy sémmit bajuk sincs. Élopta a Szépasszony vizit, Ádámrá öntötte. Ahuua csak rácsöppent, földagadt, ebbü van a támadás. Azúta a támadást csak Szépasszony vizinek mondják.*¹⁰⁷

Akinek testén kelevény támad, piros almával háromszor kerekítse meg, aztán dobja ki az almát az utcára. Aki fölveszi, a kelevény arra ragad. Mások szerint bicskával föl kell csípni egy kis földet, és elkerekíteni vele a kelevényt. Utána a földet vagy a fejen hajtják át, vagy a földre temetik e szavakkal: *mönj a fekete föld gyomrába!*

Egy régi szajáni ráimádkozás: *Miatyánk Isten, ki vagy a mönnyekbe, mögszentöltessék a tē szent neved, gyűjjon el a te országod, légyön mög a tē szent akaratom, miképpen mönnybe, azonképpen itt a földön. Rejtsd Uram, Teremtöm ezt a súlyos nyavalyát! Ezt kilencszer kell elmondani. Majd:*

Amint szerelmes Szent József mög nem nyugodott a szalma szörzsák pokróc alatt, nehéz körösztfá súlyos terhe alatt, úgy mög nē nyugodjon a tē tagodon ez a fájdalom, hanem tisztuljon a földbe! Ekkor kőgolyóval kilencszer kell körülkerékíteni a kelést. Kilencedszer a föld felé vinni a kezét, mintha a fájdalmat a földre húzná le. Ezt is kilencszer kell ismételni, majd így folytatni:

Szent Anna, Szent Joákim mög nem nyugodott a szalma szörzsák pokróc alatt, nehéz körösztfá súlyos terhe alatt: úgy mög nē nyugodjon a tē tagodon ez a fájdalom, hanem tisztuljon a földbe! Ekkor a a kőgolyóval kilencszer úgy kell körülkerékíteni a kelést, mint az előbb. Azután el kell mondani a Miatyánkot, Üdvözetet, Hiszekegyet, de mindig amen nélkül. Majd tovább:

*Ajánlom a Jézus Krisztusnak a keserves kénszenvedésé, tisztítja el ezt a fájdalmat innét! Ajánlom Szent József tisztöletire, hogy a szentségös esedözése által Jézus tisztítja el ezt a fájdalmat innét! Ajánlom Szent Joákim, Szent Anna tisztöletire, hogy a szentségös esedözése által Jézus tisztítja el ezt a fájdalmat innét! Ajánlom a Boldogságos Szűz Mária tisztöletire, hogy szent sugallata által Jézus tisztítja el ezt a fájdalmat innét! Ajánlom Szent Pétör, Szent Pál apostol és Istennek minden szentjei tisztöletire, hogy Jézus tisztítja el innét!*¹⁰⁸

¹⁰⁴ Ért. 1907 242.

¹⁰⁵ Ferenczi I., Népi gyógymódok 281.

¹⁰⁶ Kálmány III, 155.

¹⁰⁷ Gyermekijesztők 16.

¹⁰⁸ Kálmány II. 113.

Nem tudjuk, milyen volt a *kék álló kelevény*, amelyet egy *Padén* följegyzett archaikus ballada¹⁰⁹ emleget: *eressz el, eressz el kék álló kelevény, mert lábamra dagad a kis karmazsincsizma...*

A *gilva* a kelevény egyik mérges, zöldbe játszó fajtája. *Alsótanyán* névmágiás *gilice* szóval is helyettesítik.

A benne lévő kemény gennycsomónak *vőgy*, egyik apró fajtájának pedig *vérgilva* a *tápai* neve.

A gilvát *Temesközben* régebben úgy orvosolták, hogy a jobb kéz gyűrűs ujjával oszlatták ezekkel a szavakkal: *az Atya rontson, a Fiú bontson, a Szentlélek eloszlasson*.¹¹⁰ *Tápén* ágyszalmával kerekítik meg, hogy elműljék. *Mindszenten* valamikor ruhába kötött meleg tehénszart borítottak rá. Ez megérlelte, majd kifakajtottta. Pénzdarabbal, krajcárossal is szoktak kerekíteni. Utána eldobják: arra ragad át, aki fölveszi.

Temesközi népünk hagyománya szerint¹¹¹ a támadásra három reggel, napkelte előtt a jobbkez nevetlenujjával keresztet kell húzni és ezt mondani: *Krisztusnak gyékényágya, kúpárnájja, tüskös lepedőjje, sajttalan kásájja, Jézus mondása: múljon el a támadása*. Mások hideg kést tesznek a keletkező támadásra. Olykor meg is keresztetik vele, hogy elműljék.¹¹²

Óföldrőn hallottuk, hogy a támadást három gerezd fokhagymával kerekítik meg, amelybe bicskával bevágták a kereszt jelét. Közben a Miatyánkot végzik, majd pedig a gerezdek színcurgásban ássák el.

Régebbi vélekedés szerint kilenc helyről kell egy-egy falat szalonnát kérni, mind-egyikbe egy-egy rövid nádszálát szúrni és a nádszállal együtt a szalonnát szépen kerekre vágni. Ezután mindegyikkel háromszor dörzsölve körül kell a gilvát kerekíteni, majd valamennyit kidobni a legközelebbi útkereszteződésre. Aki belehág, arra ragad a gilva.

Régebben a gyereket Aprószentek napján (dec. 28) mustármagért küldték a szomszédba. Itt nyírfavesszővel, vagy nyújtófával megvergették, hogy gilvás ne legyen. Erről bővebben még máshol is szólunk.

KÖHÖGÉS. Sok hasznosnak vélt orvosságát emlegetik. Régen a fehér kutyaszart felfőzték és köhögős beteggel itatták. Köhögésről jó a mézes torma, bodzatea, ezerjófű, a sárgaféher (kandisz) cukor és a gyömbér összekevert pora, égetett cukor leve, vöröshagymatea, nyers tojás sárgája cukorral és olajjal kikeverve, pemetefű leve, székfűvirág leve, főtt kukorica megcukrozott leve, amelybe olykor tojás sárgáját és táblaolajat is kevernek. Használatos a napraforgómagból főzött tea¹¹³ is. Az ökörfarkkóró, tányérca, kékliliom, székfűvirág, akác, bodza virágát is köhögésről főzik. Ezerjófű forrázata magában is hasznos. Jó a tejben főzött fokhagyma, amelyet három reggel éhomra kell megenni. A diófalevél főzete is. A zabszalmából főzött, sárgaféher cukorral ízesített tea is használ.¹¹⁴ *Tápaiak* szerint köhögésről jó a tejben főzött avas szalonna. *Újkígyóson* a vörös színű kukoricacsutkából főzött tea is járja. *Tanyán* a főtt sárgarépa leve is.

Jellegzetes gyermekbetegség a *szamárköhögés*. Elmúlik, ha samártejlet itatnak vele, a samár szájában megforgatott kiflit adnak neki. Két óránként egy kávéskanál-

¹⁰⁹ Kálmány II, 1, 169.

¹¹⁰ Kálmány III, 153.

¹¹¹ Kálmány II, 113; III, 153.

¹¹² Kálmány II, 218.

¹¹³ Kovács 390, 391.

¹¹⁴ Ért. 1907, 243.

lal számár nyálából itatják. Külvárosiak a gázgyár táján sétálnak vele. Marhafaggyús ruhát tesznek a mellére. Mindezek az „orvosságok” már természetesen a múlté, de még tréfásan emlegetik őket.

MÁDRA. Jelenti az anyaméhet, illetőleg fájdalmait, néha a női bántalmakat (globus hysteri) is. 1728. *A fatens meggyógyította: söprővel és lóganéjjal, málvával. Megtörvén, megkente inait, a söprőföldben megfőzte és benne megfürösztötte. És azután a ló ganéját vajba tette és a mádráját vele felkötötte.* 1731. *Más nyavalyája nem volt Babarczi Imre feleségének, hanem a mádrája szállott le, és azt orvosolta. S midőn az háj elfogyott, nyálával is kente meg.*¹¹⁵

„Hogy mi voltaképpen a Mádra — írja¹¹⁶ Tömörkény — bajos megmondani, de leginkább az a nézet felőle, hogy a szívet szokta agyonszorítani... Furfangos és gonosz. Miért is neki ezen erős szavak mondandók: *Isten segítségével orvosollak, nem a magam erejéből: szívcsapkolás, nyilallás szakadt szívtől, oldalától, mint kis Jézus jászolkától. Ment kis Jézusom vashídon, elől találták Mádrát: Mádra hova mégy te é. Megyek szívet szorítani, vérét inni. De azt Mádra ne tedd! Menj a helyedre, ahova neked Jézus rendelte. Mennyei harangok szólnak: Mádra indulj, Mádra emelődj, Mádra feküdj Krisztus vérébe, Mádra feküdj Krisztus koporsójába, feküdj a magad szokott helyére. Megöllek az Atyának nevében.*”

Ezt a ráimádkozási formulát mi már nem hallottuk, de föltétlenül elnyűtt, régi szöveg.

Idős alsóvárosiak különbséget tesznek a *fehértádra* és a *feketemádra* között. Az előbbi enyhébb, az utóbbi fájdalmasabb. A fehértádra a patikában fehér színű (tinctura benzoid), a feketére pedig fekete színű (china tinctura) *mádracsöpp*, *mátra-csöpp* járja. Az utóbbi igen keserű.

Akire a mádra rájön, *Tápén* kiereszti a pendelyét és a helyét nyálas ujjával húzogatja meg.

NÁTHA. Régi boszorkányos nevén *Szépasszony köpködése*.

Ha valakinek náthája van, azaz *náthás*, és panaszkodni kezd, akkor arra ragad, aki szótlanul hallgatja. Ezért elhárításul ezt kell mondani: *a mi kemöncénk is abba repedt mög.*¹¹⁷

Egyesek a fejre meleg homokot kötnek. Mások tisztességgel gőzét lehelték be. A száraz, porrátorított fokhagymát hasonló céllal szippantották föl.¹¹⁸ A *tápaiak* hasznosnak tartják a fejnek fött krumplihajjal való párolását is. Más tápai javaslat szerint kékfestőrongy, vagy kék pipiros füstjét kell fölszívni.

NEHÉZSÉG. Az epilepszia, nyavalyatörés neve népünk ajkán. Más megnevezései: *nehésségős nyavalya*, *nehésségöstörés*, *rossznyavalya*. Belekerült a szitkozódásba is. Tudja a fene: *tudja a nehésség!* Legyen neki rossz dolga, sora: *törje ki a nehésség!* *Törje ki a hétnehésség.* *Törje ki a nehésségős nyavalya.*

Kovács János tanúsága szerint¹¹⁹ a nyavalyatörősről a hajdani szegediek azt tartották, hogy az ördög, másként boszorkány csigázza.

Ha valakinek a testvérét nyavalya töri, eressen a maga nevetlen ujjából három csöpp vért, a beteg pedig igya meg. Így elmúlik a baj.¹²⁰

Amikor a *szőregi* gyereket a nyavalya törte, édesanyja az új hold felé fordult, és könyörgött hozzá.¹²¹ Erről a hold hiedelemvilágánál bővebben is megemlékezünk.

¹¹⁵ Reizner IV, 391, 474.

¹¹⁶ Új bor idején 394.

¹¹⁷ Gyermekijesztők 19.

¹¹⁸ Kovács 389.

¹¹⁹ Kovács 364.

¹²⁰ EA. 2857. Kálmány.

¹²¹ Kálmány III, 158.

Élő meggyfa ágát Kovács János szerint¹²² valamikor úgy hasították el, hogy azért az alsó vége ketté ne repedjen. Nehézségtörésről tartották fogatosnak: a beteget az ág körül háromszor oda- és visszaadták, majd elvezették. Ezután egy asszony egy derékkötőnek használt pántlikával a széthasított faágat összekötötte, és körülcsavarva e szavakkal hagyta ott: *az élő fa kiszáradjon, de a beteg mögmaradjon.*

Arról, akit a nehézség tör, *Tápén* a ruháját letépázzák, azt a határból kiviszik és élő fa tövében ássák el. Itteni szokás az is, hogy az ilyen betegre akasztott, vagyis öngyilkos legény koszorúját, esetleg villámsújtotta fa kergét, vagy a nagyharang köteléknek kóciát borítják. Roham idején egyesek élesztősoldattal mosogatták a beteg kezét.

Szintén tápai, máshol is idézett hagyomány volt, hogy mise után a sekrestyében vetkőző pap rárázta, vagyis rátartotta a miseruhát a nyavalyatörőre, utána pedig megáldotta.

Kálmány örökítette¹²³ meg azt a sajátos *szőregi* gyakorlatot, hogy a kiherélt kakas tőkének helyére varrt szerecsendiót kell összetörve, borba áztatva a beteggel megitatni.

NYAKFOG, újabb orvosoktól hallott nevének mandulagyulladás. Öregek még manapság is fáradt istráנגgal szokták nyomkodni. Ilyenért még az utcán is megállítják a kocsi. *Sándorfalviak* paripa abrakos tarisznyájával húzogatják. És főleg a karácsonyi törülközőt kell háromszor a gerenda alatt átfogni, majd a fájós helyet meghúzogatni vele. A beteg *tápai* gyerek a ház, vagyis szoba földjén ül, édesanyja meg a kemence patkán: úgy szokta a nyakfogat a gerenda irányában húzogatni, miközben ezt mondja: c, c, c!¹²⁴



Nyakfog orvoslása (beállított kép.
Grynaeus Tamás felvétele)

a földbe szúrva folytatta: *a fekete földbe, ott van a tē nyugpdalmas helyed!* Ezt hétszer kellett elvégezni.

Verbicán a ráimádkozó jobbát a nyilamlásra téve, egy lélegzetre mondotta el: *Óh édes Jézusom, mikor elindultá Jēruzsáliomba, lovad lába mögmarulván, szent keziddel tapo-*

A nyakfogat éhnyállal nedvesített nevetlen ujjal is húzogatják.

NYILAMLÁS. Másként *nyilalás*: nyilaló, szúró fájdalom. Leginkább ráimádkozással orvosolták.

Régi *szajáni* eljárás szerint az imádságosasszony jobbában kést tartott a beteg fölött, ezt mondván: *Miatyánk Isten, ki vagy a mönnyégbe, mögszentöltessék a Tē szent neved, gyűjjön el a Tē szent országod, légyön mög a Tē szent akaratom, miképpen a mönnyégben, akképpen itt a földön!*

Te nyilamlás, fájdalom, betegség mit keresöl Tē ebbe az ártatlan testbe, mikor nékőd itten sēmmi nyugodalmas helyed sincsen!

Most a kést a nyilamlásra, szúrásra tette és a következő szavak kíséretében háromszor húzta rajta végig: *mönj el, mönj el, mönj el!* Ezután a kést

¹²² Kovács 390.

¹²³ EA. 2814.

¹²⁴ Györffy Györgyné gyűjtése.

gatván (ő is tapogatja a fájó részt). *Tapogasd mög ezön lánynak fejit, mejjit, hasát, hátát, mindön termő tagját!*¹²⁵

Tápai változat: *hóhérynyilallás, gyilkos nyilallás, vérynyilallás, görcsnyilallás: szálkás húsát nē szaggassad, szálkás testit nē szurkáljad. Jēruzsálemi Boldogságos Szűzanya nyerd mög neki (mondja a beteg nevét) előbbeni egészseit!*¹²⁶

Újabb szajáni változat: *Üdvözlégy Mária, malaszttal teljes. Az úr van tēveled. Áldott vagy tē az asszonyok között, és áldott a tē méhednek gyümölcse Jēzus. Huva mégy te szűrás, nyilamlás? Elmögyök ēgy asszonyba. Nē mönj tē asszonyba, eredj a tūsökbokorba. Asszonyunk Szűz Mária, Istennek szent Anyja, imádkozzál érettünk bünösökért, most és halálunk óráján Amen.*¹²⁷

ORBÁNC. Más ritkább népi neve *folyosó*. Egyik fajtája a *Szent Antal tüze*.

Úgy próbálták gyógyítani, hogy olyan férfival csiholtattak rá kovából tüzet, aki-nek Antal a keresztnéve. *Deszken* ezt három Antal nevezetűnek kellett végeznie. *Szatymazon* régebben Szent Antal napján (jún. 13) elvezették a gyerekeket olyan házhoz, ahol Antal nevű ember élt. Ez hármat ütött a talpukra, hogy a baj elkerülje őket. Berde Károly úgy hallotta¹²⁸ Bunford Antal *szegedi* sirásótól és utcaseprőtől, hogy orbáncos beteg fölött Antal nevű embernek kell imádkoznia a gyógyulásáért, majd fűjön rá, vagy köpjön rá háromszor a beteg részre, vagy legalábbis is tegye rá a kezét.

Jó rá a bodzabél is, amelyre kámforgolyó van kézzel rávakarva.¹²⁹

A *tápaiak* az orbáncot *súlyfű, sífű* főzetével is borogatták. Valamikor kapós volt a madarászoktól babonából vásárolt vörösbegy, amelyet az orbáncos beteg fölé helyeztek, hogy a betegséget szívja magába. A madár elpusztul, a beteg azonban fölépül.¹³⁰

POKOLKELET, másként *pokolvar*: bőrbetegség egyik fajtája. Knie régi szegedi orvos szerint: *furunculus, ungarisch Pokolvar* (1788). Alsótanyán ismeretes a *fias pokolkelet* is.

Orvoslásának több régebbi mágikus módja van. *Alsóvároson* hallottuk, hogy egy földdarabbal színcsorgásban kell megkerékíteni, majd ugyanott ezt elásni, mintegy eltemetni.

Tápaiak szerint foganatos a *kényóhártya*, vagyis a levedlett kígyóbőr is: avas szalonnával keverve borítják a pokolkeletre. Kálmány kéziratos hagyatékában¹³¹ olvassuk, hogy *temesközi* néphit szerint a szívárvány fölszívja a vizet, és a felhőkbe kerül. *Vörösbékák* hullanak belőlük, amelyek kettévágva, a pokolkeletre rászorítva, igen foganatosak.

Kálmány gyűjteményében néhány ráimádkozást is találunk. *Majdánban* jegyezte föl, hogy kilenc kenyérdarabot kell négyszögletesre vagdalni, nevetlen ujjal a pokolvarra keresztet vetni, és ezt mondani: *mikor az Úristen ezön a földön járt, tanált jámbor gazdát, haragos gazdasszonyt, gyékényponyvát, sajitalan kását. Ez a nyavalya ennek a lánynak úgy ne árthasson a testin, mint Krisztus Urunk nem maradhatott a klúgyon.* Ezután kilenc Úrangyalát kell végezni, de csak eddig: *ime az Úrnak szolgáló leánya.* Közben kenyérral kell a pokolvarat kerekíteni, minden Úrangyala alatt másik-másik darabbal, végül keresztvetés következik.¹³²

A *tápai* beteg a színcsorgásban leguggol. Keresztet vet, bicskaheggyel föl vág egy darabka földet a csorgásból. Ezzel kerekíti meg az óramutató járásával ellenkező irányban a sebet, közben ezt mondja: *pokolkelet, pokolkelet, mérges pokolkelet, Pokolbú gyütté, pokolba eredj, ornat többet vissza sē gyere!* Ezután a földet a háta mögé dobja. A szertartást háromszor kell megismételni, mindig más-más darab földdel.

¹²⁵ Kálmány II, 114.

¹²⁶ Györffy Györgyné gyűjtése.

¹²⁷ Ferenczi Imre közlése.

¹²⁸ Berde K., 221.

¹²⁹ Ért. 1907, 244.

¹³⁰ SzH. 1901, 54. sz. Cserzy.

¹³¹ EA. 2811.

¹³² Kálmány III, 152. Közölve még egy jelentéktelenebb szőregi változat is.

Egy Ferenczi Imrétől közölt *szajáni* ráimádkozás:
Üdvözlégny Mária, malaszttal teljes. Áldott vagy te az asszonyok között és áldott a te méhednek gyümölcse, Jézus! *Huvá mégy te hasogatás, fájdalom és pokolkelet. Elmögyök egy asszonyba. Nē mönj tē az asszonyba, eredj a tüssökborba.* Asszonyunk, Szűz Mária, Istennek szent Anyja, imádkozzál érettünk, bűnösökért, most és halálunk óráján, Amen.¹³³

RÁNDULÁS. Más neve *ficamodás, ficemödés, icemödés-ficemödés*, (distorsio). Leginkább ráimádkozással orvosolták. A sok közül egyik régi, Ferenczi Jánostól följegyzett szöveg:

Midőn Márja Szent Józseppel számárháton járt, a számárnak lécsúszott a lába a hídrú, osztán kificamodott.

Józsep mondta Márjának, Márja mondta szent fiának, szent fia mondta ficamodásnak: mönjön helyre. Kimönést küdte Szent Anna Márjának, Márja küdte szent fiának, szent fia küdte helyre.

Ezután egy Miatyánk és egy Üdvözlét. Végre mondják: *Uram Jézus, vödd fő az én imádságomat a Tē szentségős szent Atyád elébe, hogy lögyön hasznos, valamint hasznos vót a Tē anyád, Márjának keresése.* Ez utalás a tizenkét esztendő Jézus keresésére.¹³⁴

Imádkoztak jószágra, főleg lóra is. Nagynénénkhez, Kónya Rozál imádságos asszonyhoz elég volt a sörényéből levágni, erre imádkozott rá. Imádsága:

*Úton mén a Szentasszony.
Szentasszonynak Szentgyermök a kezibe.
Szentgyermöknek szent körözt a kezibe.
Icemödés-ficemödés,
Inaknak, csontoknak helyibü kimönetele.
Küdüm Márjähon,
Mária küdi szent fiához:
Jézus küdi helyire.*

Háromszor kell elmondani. Végén Üdvözlégny, de ament egyszer sem szabad mondani.

REUMA, másként *rēhoma* ellen szénamurva levében kell fürödni.¹³⁵ Más javaslat szerint a reumás tagokat méhekkal kell csípetni. *Mindszentiek* valamikor a köszvényes, reumás betegeket derékig meleg tehéntrágyába ásták. Mellé ülve vigyázták, legyezgették, a szívére pedig nedves ruhát raktak. Egyesek *repülőzsírral* (linimentum volatile) keneketik a fájó részeket,¹³⁶ mások *íneresztőzsírral* (unguentum aromaticum) dörzsölik be.

RÜH. Bőrbetegség (scabies). A rühes testet lósóska megfőzött levével kell dörzsölni. Hasznos az is, ha rühes ember kenyérsütés után kemencébe bújik. Ha a gyerek rühes, akkor az abrakos tarisznyát verik az oldalához. Szokás tejfölös kékkövel is bekenni, majd a gyereket langyos kemencébe teszik, hogy az oldat megszáradjon rajta. Később ezt lefejtik róla.

Öreg tanyaiaktól hallottuk, hogy akit a farsangháromnapokban nem kínálnak, vendégelnek meg, rühessé válik.

SÁRGASÁG. A halál szorongásait idézi. Ezért is egészen archaikus, számunkra már egyenesen gusztustalan a népi képzeletvilága, akár keletkezésének képzelt okairól, akár orvoslási módjairól szól.

Ferenczi János följegyzése szerint aki halott fürösztővizébe lép, sárgaságba esik,

¹³³ Ferenczi I., Népi gyógymódok 294.

¹³⁴ Nyr. 1875, 178.

¹³⁵ Ért. 1907, 244.

¹³⁶ Ért. 1907, 240.

de az is, aki a halottra ablakon át benéz. Máig élő szokás, hogy temetésről, temetőből hazajövet a tor kezdete előtt sárgaság ellen kezét mosnak.

A régi *szőregiek* a sárgaságban szenvedő beteget kivitték a temetőbe és azonos keresztnevű halott sírjára vizeltették. Őreg *tápaiak* szerint sárgarépát kellett kilyukasztani, színcsorgásba tenni. A beteg egy hétig idejárt vizelni. Ahogy ez elszivárgott, úgy fogyott rajta a sárgaság.

Hasznos orvosságnak vélték, ha a beteg kilenc napig pálinkába tett kilenc tetűről ivott. Mások liliom száraz virágát áztatták törkölypálinkába.¹³⁷

SEB. Népünk sokféle orvosságát, írját emlegeti. Ezek leginkább a maga paraszti környezetében található meg.

Friss sebre pipának vagy szivarnak hamuját szokták rádörzsölni. Papsajt főzete sebet mosni jó. Az ökörfarkkóró három reggeli harmatra kitett szárának levét lobos sebre csorgatják. A megfőzött tisztessű törési és vágási sebre hasznos. Használ az akáclevél, eperfalevél, útifű is. Vadrepce virágából szappanos kovással pépet csinálnak, de nem vízzel, hanem nyállal hígítják, és gennyes sebeket gyógyítanak vele.¹³⁸ Az összevágott cickefarkkóró sebre jó. A zabszemeket avas szalonnába szúrkálják és meggyújtják. A lecsorgó füstös zsír égési sebek orvossága. Vadhúsos sebeket a hűnyor gyökeréből főzött lé gyógyítja. Sebet keresetlen tárggyal kell megdörzsölni, hogy elműljék. Az atracél, zsálya zöld levele vágási sebekről jó. Ha valaki késsel, baltával kivérezte, mélyen megvágta magát, akkor a vágást örölt paprikával tömködik be, azután pedig átkötik, amíg be nem gyógyul. A paprika kezdetben csipi ugyan a sebet, azonban nem gennyesedik el és gyorsan beheged.

A *tallóseb*, tarló okozta seb mezítlábas ember talpán. Homokkal szokták beszórni: hogy ne fájjon. Kenegetik zsírral is.

Az ajakon keletkezett lázkiütést (herpes labialis) *tőpörtő* néven emlegetik. Ilyenkor tréfásan ezt mondják: *éloptam a papok tőpörtőjét*. A szólás magyarázatát nem hallottuk.

A kisgyerek arcán és haja közén támadt gyulladásnak, kisebesedésnek népünk ajkán is *ótvár* a neve.

Grynaeus Tamás jegyezte föl, hogy *tápai* hiedelem szerint akkor támad a kicsi bőrén, ha keresztanyja tisztulós állapotban látogatja meg. Havivérzéses ruhájának levéllel mosogatják. Ez már természetesen a múlté. Jó háziszser, ha az ótvart tejföllel borogatják. Kenegették összemélt és vajban megpirított bodzahánccsal is. Egyesek petróleummal, tyúkszírral esetelik.

A gyógyulóban lévő seb száradni kezd, *varasodik*, *varadzik*. Tréfás, már Dugonicstól följegyzett szólás¹³⁹ a mélyen, ijedten hallgató emberről: *hallgat, mint tetű a var alatt*.

SŰLY. Másként *sű*. Bőrbetegség: skorbut-féle. Foganatosnak tartották a csalán gyökeréből főzött levét, továbbá a *miseder* (szalmiáksó) oldatát is. A múlt században mégis leginkább ráolvasással igyekeztek orvosolni.

Verbicai változat: *Gyékényágy, kűpárna, haragos asszony, engödelmes embör: sű, hetvenhétféle sű! Úgy elpusztuljatok, mind ennek előtte vót! Szentök, szent angyalok úgy étisztíjjátok, mind ennek előtte vót!* Egy lélegzetre kell elmondani, közben a beteg ábrázatát símogatni.

*Hosszúhát*i változat szerint a ráimádkozó nevetlen ujjával a *sűhöt* elkereszteli Atya, Fiú, Szentlélek Isten nevében mondván:

Atya őröntson +
Fiú szétbontson +
Szentlélek Isten

¹³⁷ Kovács 392.

¹³⁸ Kovács 390—393.

¹³⁹ Példabeszédek I, 141.

Sëmmivé teremtsön+
Hetvenhétféle sű:
Fődbű gyütt, földbe mőnjön!

Ament nem szabad mondani, háromszor kell ismételni, végül a földre keresztet vetni.

Archaikus a szőregi változat: *Uram Jėzus Krisztus, mondom a Tė szent nevedbe: Tők sű, makk sű, hályogsű, hetvenhétféle kögyetlen sű!*

*Kőrőszttőllek tégődet a Jėzus Krisztusnak.
Atyaisten+teremtsön,
Fiúisten+gyűllőljön!
Egész tetemődbe sű, kőszvény
Mőg nē maradhasson!*

*Az ű szent vėrivel, halálával
Mőnnyei harangnak hangjával,
Szűz Margit asszony szűzességivel,
Kőrőszttőlő Szent János arany gyűrűjivell!
Amen! +¹⁴⁰*

SZEMFÁJÁS. Több népi, házi, olykor mágikusan is átszínezett orvossága van.

Sokan vannak még manapság is, akik fájós szemüket saját vizeletükkel borogatják. Mások a szemhéjakat pálinkába mártott vászondarabbal símogatják végig. A szőlővesszőből tavaszi metszéskor kicsorduló lé fájós szemre jó. Hasonlóképpen a márciusi hó és a pirosbélű görögdinnye összegyűjtött leve is. A sárgadinnye szárított gyökerének porát fájós szembe fűjják.

Vėres szemre cukros tejben áztatott zsolmlét borítanak.¹⁴¹

Valamikor a rák gyomrában található *rákszöm*, az „Alsóvárosi Glosszák” szerint *rákkő* néven emlegetett kékesfehér lencseszerű anyagot dugták a szemhéj alá, hogy biztosan kivehessék, ha a szembe hullott valami. A gyerekek, ha valami a szemükbe hullott, effélet mondogattak: *Isten nyila beleesőt, Boldogasszony teje mossa ki belőle*. Ószentivániak ajkán: *gaz esőt a szömőmbe, Isten látta: kivőtte*.¹⁴²

Szegedi megnevezés szerint *tyűkszömű* az olyan ember, aki alkonyatban, esti szürkületben már nem lát rendesen. Ellenszerőül népünk a rendszeres paprikafogyasztást tartotta fogatosnak.

A kancsal emberre tréfásan azt mondják, hogy egyik szemével a *kertbe néz, káposztáskertbe néz*.

Az *igézet, ráimádkozás* szóval is emlegetett szemverésről (jettatura) itt nem szőlünk bővebben, a gyerekágnál, gyereknevelésnél került rá sor. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy népünk régebbi vélekedése szerint nemcsak emberfélét, hanem hasznos állatokat, pl. kiscsikót, sőt műveleteket, így a szappanfőzést, kenyérdagasztást is szemmel lehet verni.

Az árpáról, hályogról már külön szólottunk, mégis idézünk egy *szajáni* ráimádkozást, amelyet a szemnek minden bajában fogatosnak tarthattak:

Nevetlen ujjal vet a ráimádkozó magára és a fájós szemre keresztet, miután ezt mondja: *Mikor a Jėzus Krisztus Szent Péttőrel a földön járt, mőntek egy erdőségbe. Mőgcsapta a fenyűfa ága az ű szent szőmit. Aszongya Péttőrnek: Péttőr, eredj el Ágnis doktorhon, kėrjé ttűle háromféle virágot: vėrrű vőrőset, hályogrű fehéret, termėsrű termőtlet! Valamint ahogy Krisztus urunk szőminek használt a háromféle virág, úgy használnjon a tē szömődnek az én imádságom!* Ezután nevetlen ujjával körülkeríti a fájós szemet, mikor pedig mindezt háromszor ismételte, elmond 1 Miatyánkot.¹⁴³

¹⁴⁰ Kálmány III, 153, 154.

¹⁴¹ Kovács 388, 390, 392.

¹⁴² Kálmány I, 76; III, 90, 289.

¹⁴³ Kálmány II, 112.

SZEMÖLCS. A *szümölcső*, más alakokban *szümölcs*, *szömölcső*, Dugonicsnál *szömörce*, *szömörceő*, régi klárafalviak ajkán: *Szépaszony köpködése* néven¹⁴⁴ emlegetett szemölcs elimádkozásáról a Hold hagyományvilágánál szólunk részletesen.

Úgy is próbálják elmulasztani, hogy egy hibátlan piros almát kettévágnak. Az egyik felével valaki bedörgöli a szemölcsöt, majd színcsorgásba ássa el. A másik felét az eszi meg, akinek szemölcse van. Amikor az elásott alma elrothad, akkora a szemölcs is elmúlik.

Mások cérnával kötik el. Ezt is a színcsorgásba ássák. Amikor ott elrothad, a szemölcs is elszárad. Egy múlt századbeli adat szerint egy cérnaszálra annyi csomót kell kötni, ahány szemölcs van az emberen. Utána a cérnát szalonnabőrre kötve, el kell dobni. Mire a bőr elrothad, a szemölcsök is elmúlnak.¹⁴⁵

Harkakötönybe szakadt népünk a szemölcsöt pulyka levágott véres fejével szokta dörgölgetni, lefelé söpreni. Így hitük szerint elszárad. Régi *szőregiek* szerint lopott mosogatóruhát kell ráborítani.

A *Klárafalván* emlegetett *tüskős szömölcső* úgy múlik el, hogy keresetlen csonttal kell megdörgölni, majd a csontot vissza kell tenni, ahonnan fölvevük. Másodszor-harmadszor is így kell cselekedni, hogy a szemölcs elmúljon.

SZÍVBAJ. Anyjának nevetlen ujjából eresztett három csöpp vért kell a beteg gyermekkel megitatni.

Szívastma ellen a diófa megszártított levelét szokták szívni cigaretta módjára.

TÍFUSZ. Népünk ajkán *tirfusz*. Egyetlen népi orvosságát hallottuk *Tápén*. A *benedöki hajma* Szent Benedek napján (márc. 21) duggatott és Szent Bertalan napján (aug. 24) fölszedett vöröshagyma. A háztetőre fölrakva hét nap sütötte a napsugár, hét éjszaka pedig a harmat érte. Elteltével zacskóba gyűjtötték és főzetében a tífuszos beteg fejét, hasát mosogatták.

Nem árt tudnunk, hogy Benedeket és Bertalant a középkorban tavasz-, illetőleg őszezdő szentként tisztelték. Ünnepeket hajdanában a népi liturgia számontartotta. Ennek Göcsejben, Muraközben, talán még más helyeken is vannak nyomai.

TOROKFÁJÁS. Akinek a torka fáj, a szegedi nagytájon ezt mondogatta: *födanyám, torkom fáj, néköd panaszolom, gyógyidd mög, majd nem fáj!* Háromszor egymás után kellett elmondani, közben háromszor megcsókolni a kemencét, hiszen az is földből van. *Csókán* e könyörgés mellett még keresztet is vetettek a torokra, de ament nem mondtak. *Verbicán* imádság közben még *karácsonyi balta* fokával is megkeresztelték. *Szõregen* törülközővel ölelték át a kemencét, majd a torkot kötötték be vele.¹⁴⁶

Hasznosnak vélték még a fokhagymás ecetet, vagy a tejbefőzött mályvagöykeret, esetleg zsálya forrázatát tímsóval. Ezekkel nyilván öblögetni kellett.¹⁴⁷

Ferenci Imre följegyzése szerint¹⁴⁸ a *csókai* édesanya a karácsonyi fokhagymakoszorút megfőzte, ruhával körülcsavarta és torokfájós gyermek nyakára kötötte. Ezt a koszorút már a boszorkánypörökben is a rontás foganatos ellenszerének emlegették.

A virágvasárnap szentelt barka szemét a templomból hazajövet a család régebben torokfájás ellen nyelte. Szintén régen a Szent Iván tüzéből kikapart és eltett gyümölcsbe, almába harapott, akinek a torka fáj.

¹⁴⁴ *SzegSz.* II, 479.

¹⁴⁵ *Ipolyi-hagyaték.*

¹⁴⁶ *Kálmány* III, 150.

¹⁴⁷ *Kovács* 390.

¹⁴⁸ *Ferenci* i.m.

TOROKGYÍK. „Mondják — írja¹⁴⁹ Tömörkény — hogy torokgyík ellen akasztott ember kötele volt használatos.” Ezt a hóhér orvoságul adogatta el.

Hallottuk, hogy fehérszurokkal összekevert fagyút kendőre kentek, nyakra csavarták, erre pedig vizesruhát tettek. Más javaslat szerint forró vízbe terpentint csöpögtettek. Ezt kellett a betegnek belélegeznie.

TYÚKSZEM. Népünk ajkán *tyúkszöm*, *tyúkszeg*. Öregektől hallottuk, hogy elmulasztás végett kettéhasított békát borítottak rá.

A tyúkszemet el is lehet küldeni, másra ragasztani. Az olyan valaki, akinek tyúkszeme van, kocsin három személyt lát egy ülésen ülni, ezt mondja: *Uram Istenöm, de szorosan ülnek, az én tyúkszömem közéjük férne-é még?* Így aztán a tyúkszem ezek valamelyikére ragad.

Egyik virágfajta a *tyúkszömvirág*. Szajánban *tyúkszömöcsevirág*. Ha ennek nedve az ember kezét érinti, tyúkszem támad rajta.¹⁵⁰

VADHÚS: beteges húskinövés az emberi testen (hypersarkosis). A vadhúsos sebeket húnnyor gyökeréből főzött lével orvosolták.¹⁵¹

VAKTETŰ. Fagyásból származó viszketegség a kéz-, de főleg a lábfejen. Időváltozásra kiújul. Ilyenkor így mondják: *szánti* (szántja) *a vaktetű a kezemet*. Tápén a vaktetűs testrészt káposztalében szokták áztatni.

VESEKŐ. Népünk ajkán *vesekő*. Fogatos orvosságának a fekete retek levét tartották. Vesebántalmakról petrezselyem leve, mások szerint fehér cickefarkvirág főzete hasznos.

VESZETTSÉG, *veszöttkutya-harapás*. Valamikor a legfélelmetesebb betegségek közé tartozott. Kovács János régi példabeszéde szerint *veszöttkutya-harapás más világra talpalás*. Úgy tartják, hogy a kutya leginkább szomjúságtól vesz meg. Ezért adnak a házőrző kutyának a szegedi tájon is ilyen neveket: *Tisza*, *Sajó*, *Rajna*, *Száva*, tápai *Iboly*, vagyis *Ipoly*.

A nép szerint¹⁵² a kutyamarás után vagy kilenc nap, vagy kilenc hét, vagy kilenc hónap vagy kilenc év múlva tör ki az áldozaton a veszettség.

A *felsőtanyaiak* valamikor a veszett kutyát, macskát tűzre vetették, majd hamvát elföldelték. A füstjét beszívták, hogy ők maguk ne vesszenek meg. A szétfreccsenő vért lángoló szalmacsóvával égették el. Mint öregek mondják, a veszett marha, ló, disznó, magkoca ereje megnövekedik, és harapja, szaggatja, ami útjába akad.

A *kistelekiek* valamikor a veszett kutya elégetett szőrének hamujával szórták meg a harapás helyét: *kutyaharapást szőrivel*.

A régi *leleiek* a karácsonyi vacsorán evett kenyérből eltettek egy darabot és azzal ettették meg, akit a veszett kutya megmart. A *szőregiek* Kálmány följegyzése szerint¹⁵³ két karácsony közt font cernát varrtak az ingbe. Aki ilyen inget viselt, hitük szerint nem marta meg a veszett kutya.

Ebbe a képzetkörbe tartozik egy Sebők Dénestől följegyzett *szajáni* hiedelem is. Ha régebben valaki megjegyti a kutyától, a kutyát agyonverték. Utána elégették, közben odaállottak a füstjéhez. Ezután szert készítettek *istentehénkéjéből*, azaz szarvas-

¹⁴⁹ A kraszniki csata 246.

¹⁵⁰ Kálmány I, 112.

¹⁵¹ Kovács 392.

¹⁵² Kovács 378.

¹⁵³ EA. 2814.

bogárból, vadkenderből, meg kőrisbogárból. Ezeket pünkösdi hajnalán, napkelte előtt szedték. Megszáritották, mozsárban megtörték, a szita visszajáról kilencszer átszitálták. A készület alatt mindig imádkoztak. Papírba csomagolták, és eltették. Aki a kutyától megijedt, a porból egy késhegynyi kanál vízbe kevertek, és napkelte előtt megitták vele. Ez úgy meghajtotta, hogy valósággal „rázta a földet”. Akit nem bírt kihajtani, az biztosan megveszett.

A szegedi tájon is voltak olyan emberek, akik titokzatos tudományukkal állítólag meg tudták gyógyítani a megmárt embereket. Alakjukat természetesen a mondai emlekezet is átszínezi.

„A Stuhl orvosról — írja¹⁵⁴ Tömörkény — aki negyedik nemzedékre visszamenőleg élt, még ma is mondják, hogy bodzafavirággal gyógyította a megmárt embereket. Azután hallottam emlegetni bizonyos Hamsa családot, amely kihalt már régen. Ezek felől az tudatik mindmáig, hogy a gyógyítás titka a családban apáról-fiúra szállt... és ha ők akarták, nemcsak a gyógyításhoz értettek, hanem veszítették tudták tenni az egész csürhét... Mindszenten él egy paraszti gazdaember, aki gyógyítja a veszettiséget... A neve: *Vesztett Sándor*. Van más becsületes neve is, de azon már alig ismerik.”

VÉRZÉS. A vérzés elállítására ősi soron hasznosnak tartják a pókhálót: a vérző sebre szokták borítani. Hasonló céllal taplót, szétnyomott és megszózott vöröshagymát is tesznek rá. Máshol is írtuk, hogy az elvágott és vérző testrészt őrölt paprikával gyógyítják. A vágást betömöködi vele és bekötve tartják mindaddig, amíg be nem gyógyul. A paprika ugyan csíp, de a seb nem gennyesedik el. Az eljárást orvosi kísérletek is igazolták.

Akik vért köptek, azokat olyan lével itatták, amelybe kakukfüvet, mézet és ecetet főztek bele.

Ha valakinek elered az orrávére, vöröshagymát szagol, vagy sós vizet szí az orrába. Ha nem használ, hátulról észrevétlen nyakonöntik egy vödör hideg vízzel. Árvacsalán kifacsart levélével a homlokot kenik a vérzés elállítására.

A múlt század derekáról való följegyzés szerint az orrból eleredő vért nádkeresztre kell csöpögtetni. Ezt nyilvánvalóan ráimádkozás is kísérte.

A régiek a *vérfolyás* elkötésére orozva kelt görögdinnye szárát használták.¹⁵⁵ Kálmány jegyezte föl, hogy vérfolyása lesz annak az asszonynak, aki kedden, vagyis a *Keddasszony* napján mos.¹⁵⁶

VÍZIBETEGSÉG. A szervi szívbajnál fellépő vizenyősség. Petrezselyem gyökeréből főtt lével orvosolták. Éhomra kellett inni. Hasznosnak vélték a földitök földben lévő, megszáritott és lereszelt gumóját. Pálinkában áztatták és bedugott edényben hagyták tíz napig állani. Olykor erre az időre földbe is ásták. Utána éhomra itták.

ZSÉBRE. Nátly József említi először: „szájfájás a gyermekeknél.” A felpattogzott szájú, nyelvű gyerek *zsébrész*, a *tápaiak* ajkán *zsébrésős*.

Kálmány *szőregi* följegyzése szerint,¹⁵⁷ amikor a kisgyerek zsébrész, akkor kilenc bubát csinálnak, és a gyerek fejét megveregetik vele, amíg sírva nem fakad. Amikor a csürhe jön, a bubákat a disznókhoz vágják. Így múlik el a baj a gyerekről. Aki a bubákat esetleg fölveszi, arra ragad rá a betegség.

¹⁵⁴ Új bor idején 463; Sthul doktorról *Reizner* II, 204.

¹⁵⁵ *Kovács* 390.

¹⁵⁶ Boldogasszony 10.

¹⁵⁷ Ethn. 1917, 266.